

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

31.

A TÁRGYSET
ARANY JÁNOSNÁL

IRTA

TELEKY ISTVÁN

BUDAPEST 1906.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Ára egy korona.

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

— MONOGRÁFIÁK GYÜJTEMÉNYE. —

1. *Simonyi Zsigm.*: A MAGYAR SZÓREND. (1½ K.)
2. *Simai Ödön*: MARTON JÓZSEF MINT SZOTÁR-ÍRÓ.) Ára másfél korona.)
3. *Kocsis Lénárd*: A MONDATRÉSZEK BRASSAI MONDATELMÉLETÉBEN. (Ára másfél korona.)
4. *Simonyi Zsigmond*: TRÉFÁS NÉPMESÉK ÉS ADOMÁK. Nyelvjárási olvasókönyv. (Ára 1½ K.)
5. *Simonyi Zsigmond*: AZ ÚJ HELYESÍRÁS szövege és magyarázata. (Vászonborítékban másfél korona.)
6. *Rubinyi Mózes*: KÉT TANULMÁNY A NYELVÉSZET S A NYELVMŰVELÉS TÖRTÉNETÉBŐL. Grimm és Révai. A mondat. (Ára 1 korona.)
7. *Gombocz Zoltán*: NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN. (Ára egy korona.)
8. *Simonyi Zsigmond*: HELYES MAGYARSÁG. (Ára két korona, egész vászonkötésben három korona.)
9. *Varga Ignác, Szabó Dezső, Kertész Manó*: NYELVJÁRÁSI TANULMÁNYOK. (Ára másfél korona.)
10. *Nagy Sándor*: A VÁCI NYELVJÁRÁS. (2 K.)
11. *Simonyi Zsigmond*: ELVONAS (elemző szóalkotás). (Ára másfél korona.)
12. *Székely Ábrahám*: ALANYTALAN MONDATAINK ALANYÁRÓL. (Ára másfél korona.)
13. *Erdélyi Lajos, Horger Antal, Szemkő Aladár*: NYELVJÁRÁSI TANULMÁNYOK. (Ára másfél korona.)
14. *Simai Ödön*: DUGONICS MINT NYELVÚJÍTÓ. (Ára másfél korona.)

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

31.

A TÁRGYASET
ARANY JÁNOSNÁL

IRTA

TELEKY ISTVÁN

BUDAPEST 1906.

ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

Jd 523/4
A Nyelvtudományi Intézet
Könyvtára
Leltári sz.: 1506/49

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

Lelt.
1950.

BEVEZETÉS.

Nagyon valószínű, mondja Steinthal,¹ hogy több kiváló nyelvész volt a világon, akinek sohasem jutott eszébe az, hogy megkérdezze magától, mit jelent e kifejezés: casus *accusativus*. Az iskolában csak annyit tanulunk meg, hogy a mondatnak azt a részét, mely kit vagy mit kérdésre felel, tárgynak, accusativusnak nevezzük, hogy ennek a ragja a magyarban *-t*, a latinban *-m* vagy *-s* stb., de sohasem gondolunk arra, hogy hogyan keletkezett ez a kifejezés, mi volt az eredeti jelentése és hogyan fejlődött.

A latin casus accusativus a görög *πτῶσις αἰτιατική* kifejezés szószerinti fordítása. A görög *πτῶσις* szó a *πίπτω* = esem ige származéka, valamint a latin casus is az ugyanezen jelentésű *cado* igéből származik. A stoikus bölcsesek nyelvében a *πτῶσις* valóban esést jelentett, az egyik eszmének a másikhoz való hajlását, egyik szónak a másikra való esését, rajta nyugvását.² Mivel — mint M. Müller mondja — a logikai és nyelvtani alaktan műnyelve azonos volt, az eredeti *eset* jelentés elveszésével tiszta műkifejezéssé vált. Nyelvtani értelemben a *πτῶσις* tehát olyan mondatrészt jelent, mely ellentétben van az igével, vagyis az állítmánnyal, vele szemben bizonyos esést tüntet föl. Ezért az igének nincsen esete, csak a névszónak. Eleinte tehát csak a függő eseteket (*obliqui*, *παραίαι*) nevezték *πτῶσις*-nak, tehát a genitivust, dativust és accusativust.³ A *πτῶσις ὀρθή* = casus rectus: nominativus kifejezést valószínűleg megmosolyogták volna a stoikusok — mondja Müller — mert az ő felfogásuk az volt, hogy az alany nem eshet, hanem áll egyenesen s a mondat többi részei tőle függenek. De

¹ H. Steinthal: Die Geschichte der Sprachwissenschaft² I: 4.

² Müller: Fölv. 99. Steinthal: id. m. I: 301—2.

³ A vocativust nem vették esetszámba a stoikusok; az ablativus fogalmát csak később alkotta meg Julius Caesar.

mikor *Chrysippos* az öt esetről ír munkát, kétségtelen, hogy ezek közt már a nominativus is ott van. A *πιῶσις* szónak a nominativusra való alkalmazását valószínűleg az magyarázza meg, hogy a nominativus is éppen olyan alaktani képzet volt, mint a többi esetek.

Steinthal azt mondja¹ — még pedig igen szellemesen — hogy midőn kimondjuk ezt a kifejezést vádló eset, nem is gondolunk arra, hogy ez a kifejezés egy nem eléggé lelkiismeretes grammatikus nemtörődömségét vádolja. Az accusativus szó ugyanis rossz fordítása a görög *αἰτιατική*-nek. A fordítás hibája az, hogy az *αἰτιάω* ige nem csupán azt jelenti: vádoló, hanem azt is jelenti: okozok. Trendelenburg magyarázata szerint tehát *αἰτιατική* = *αἰτιῶν* = verursacht, tehát valami okozott dolog, ami a cselekvés által jön létre.² A fordítás hibáját a következők magyarázzák: *Is erit casus, qui ad actionis effectum indicandum ratus est, ut eum non accusativum, sed potius effectivum, vel causativum reddi oportuerit.*³ Az accusativus tehát éppen olyan rossz fordítása az *αἰτιατική*-nek, mint a genitivus a *γενική*-nek.⁴

Nálunk Révai volt az első, aki észrevette ebben a műszóban a hibát, legalább erre vall az alábbi megjegyzése: ...⁵ »*accusativi nomen Latinum nobis non est accommodum ad hunc casum indicandum: aptius dicemus obiectivum, vel subiectivum.*«

Kérdés, hogyan keletkezett a magyar fordítás? Nagyon természetes, hogy nálunk is az első grammatikusok szóról-szóra fordították le a latin accusativus szót s így született meg a magyar vádló. Így találjuk ezt régibb nyelvtanainkban: a Debreceni Grammatikában, Gyarmathy Nyelvmeisterében, Kassai József nyelvtanában stb. Később, midőn a 18. század utolsó éveiben divatozott ejtéseket már eseteknek kezdték nevezni, létrejött a *vádeset* szó.⁶ A 19. század közepe táján kezdik használni a *szenvedőt*, ez az elnevezés azon mondattani fölfogáson alapszik,

¹ Id. munk. I: 4.

² Acta soc. Graecae Lips. vol. I. p. 123.

³ Aristot. Anal. post. II: 16, p. 98.

⁴ Ugyanis ha a *γενική* azt akarná jelenteni, amit a genitivus, akkor a görögben *γεννητική*-nek kellene lennie. Vö. Müller id. m. 100. l.

⁵ Elab. Gram. I: 208.

⁶ A NyÚSz. a *vádeset* szót Ballagitól csak 1857-ből ismeri; de megvan már Vajda Péter Magyar Nyelvtudományában, 1835.

mely szerint az accusativusban álló szó a mondatnak azon része, mely az igében kifejezett cselekvést szenved.

Honnan keletkezett a tárgyeset név? Ismeretes dolog, hogy a tárgy szó régi nyelvünkben is megvolt s eredetileg céltablát jelentett, s innen az ige: tárgyz az. m. céloz.¹ Könnyen érthető, hogy ha a tárgy szó eredetileg csupán a lövés célját jelentette, a céltablát, innen nagyon könnyen történt az átvitel bármely más cselekvés céljának megjelölésére. Nyelvtani értelemben tehát *a tárgyeset a szónak azon viszonybeli állapotát, illetőleg változatát jelenti, melybe akkor kerül, midőn bizonyos cselekvésnek, helyesebben mondva valamely áthatásnak vagy kihatásnak mintegy kitűzött célját, tárgyát képezi.*² A tárgy szót objectum értelemben nálunk először Versegly Ferenc használta 1792-ben: »Vagy az egyébránt unalmas tárgyra való figyelmetességet kimondhatatlanul megkönnyebbíti.« M. Museum II:204.³

Az accusativusi alak képzésében az egyes nyelvekben érdekes, sajátos és nyelvbölcseleti szempontból fontos különbségeket találunk. Vannak nyelvek, melyek csak az articuluson tudják föltüntetni a szó accusativusi alakját; pl. a mai német: *der Vater*: az atya, *den Vater*: az atyát (noha van még: *der Mensch*, *den Menschen* stb). Ilyenek a néger nyelvek is. A legtöbb nyelv úgy képezi az accusativust, mint a magyar: a szó végéhez illesztett, egy vagy több hangból álló raggal. Egy hanggal képezik a latin, magyar, a görög stb. Két hanggal képezik a tatár nyelvek majdnem mind; pl. *-ni*: *erni* = férfit; a mandzsu nyelv: *-be*: *tailibe* = tálat; továbbá a japán: *-vo*: *fitovo* = férfit, *onagovo* = nőt. A héber a tárgyesetet jellemző szót a név elé teszi; pl. *eth haor* = a tüzet.

Mindezek azonban csakis a külsőségekre vonatkoznak. Vannak olyan nyelvek is, melyek az accusativus képzésében az illető szó jelentését is figyelembe veszik. Pl. a zürjénben csak az élő lények neveihez függesztenek külön accusativusi ragot; az élettelen tár-

¹ Ily értelemben Vörösmarty is használja:

Ébren van ő, hogy mások altakor

Kinyújtsa nagyra tárgyzó kezét. III: 14.

Ha egyre tárgyz keblünk gerjedelme,

Azt fel ne bontsa egy csekély ige. III: 37.

² CzF. Nagy Szótár VI.: 98—99.

³ NyÚSz. és Nyr. 30:289.

gyak accusativusa alaki tekintetben nem különbözik a nominativustól. Vannak olyan nyelvek, melyek már az accusativus képzésénél tekintetbe veszik, hogy a tárgy határozott-e vagy határozatlan. Ismeretes dolog, hogy a mordvinban más ragja van a határozott és más a határozatlan tárgynak. Ilyen a héber nyelv is, melyben a már említett *eth* szót csakis a határozott tárgy jelölésére használják.

Ha az általános nyelvészet szempontjából akarjuk vizsgálni a tárgyeset ragjának eredetét, akkor legelőször az indogermán összehasonlító nyelvészet művelőihez kell fordulnunk. A latin accusativusi *-m* rag eredetét Schleicher a hindu *ama-* mutató névmásban keresi.¹ Heyse és Pott² inkább valami olyan szóban keresik ezen *-m* rag eredetét, mely eredetileg a hová viszonyt fejezte ki. Ezen fölfogásuknak az az alapja, hogy ők azt hiszik, az accusativus eredetileg a célt fejezte ki; már pedig a célhatározót majdnem mindig fölfoghatjuk úgy, mint egy hova kérdésre felelő helyhatározót. Az újabb indogermán összehasonlító nyelvészet Schleicher fölfogását igazolja akkor, mikor azt tanítja, hogy az accusativus eredetileg sem a célt, sem a tárgyat nem fejezte ki.³

A magyar nyelv igen gazdag esetrendszerű nyelv, mely a fogalmi fejlettségnek igen magas fokára jutott. A magyarban minden esetnek megvan a maga sajátos ragja, így a tárgyesetnek is. Wundt azt mondja, hogy nem minden esetnek van szüksége külön esetjelre, mert pl. a nom. acc. gen. dat. vagyis a belső, vagy fogalombeli meghatározás esetei ellehetnek minden különös esetjel nélkül is, mert az ezekkel jelölt viszonyt a szórenddel is ki tudjuk fejezni; vö. a németben: Die Deutschen (alany) besiegten die Franzosen (tárgy); die Franzosen (alany) besiegten die Deutschen (tárgy).⁴

Ami a magyar tárgyeseti *-t* rag eredetét illeti, erre nézve nagyon nevezetes Révai fölfogása. Említettük, hogy a héberben a tárgyesetet a szó elébe tett *eth* szótaggal képezik. Ezt Révai azonosnak tartotta a magyar tárgyeset *-t* ragjával.⁵ »*Commune est nobis hoc formativum cum Hebraeis et Chaldeis. Nam et isti*

¹ Compendium der indogermanischen Sprachen.

² Etymologische Forschungen.

³ Hegedüs I. Az accusativus a görögben. NyK. 26 : 67.

⁴ Wundt: Völkerps. I:1 54—59. és Nyr. 32 : 77.

⁵ Elab. Gram. I:208.

accusativos suos praemissis eth et jath notis formant.» Azonosnak tartja Révai a magyar -t tárgyragot a finn partitívusi -ta tá raggal is: »*Habent id et Fenni, sed vocali postposita et tantum nominibus in consonam -s et -t destinantibus.*» Azonosnak tartja a lappokéval is: *Adhibent et Lappones, sed tantum modo in numero plurali.*¹

Gesenius kimutatta² a héber *eth, jath*-ról, hogy az eredetileg névmás volt, még pedig mutató természetű s az ős-héber nyelvben nemcsak accusatívvissal, hanem nominatívvissal is állott. Révai tehát nem tévedett akkor, midőn a magyar -t tárgyragot névmási eredetűnek tartotta, mert a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány szinte kétségtelenül bebizonyította, hogy a magyar -t tárgyrag egy föltételezhető *tä* mutató névmásból fejlődött.³

Ez a Révai-féle fölfogás azonban nehezen akart terjedni, Czuczor-Fogarasiék legalább semmi áron nem akarják elfogadni. Az ő magyarázatuk — bár egyáltalán nem tetszetős — naivságánál fogva érdekes és érdemes a megemlítésre. Elméletük a következő: »Ha a magyar tárgyeseti -t rag eredetét nyomozzuk, azt igen egyszerűen a *tova* »vagy ha inkább tetszik« az *oda* szóban találjuk, melyek éppen a h o v á v i s z o n y t fejezik ki, mely Heyse, Pott és némely mások szerint a tárgyeset jelleme, de amelyekben ha Schleicher és Bopp nézeteit fogadjuk is el, a mutató fogalma is megvan.«⁴

Czuczor-Fogarasiék nem vették egy eredetűnek a tárgyeset ragját a közt, oldalt, Kolozsvárt stb. szavak lokatívvissal -t ragjával. Brassai — aki ebben a tekintetben is teljesen mellőzte a nyelvtörténeti szempontokat — »egy kalap alá foglal« minden -t ragos szót, s mind accusatívvissal alaknak tartja.⁵ Sőt Brassai hibáztatja Czuczor-Fogarasiék eljárását, akik a -t adverbialis »képzőnek« az accusatívvissal -t raggal való rokonságáról mitsem akarnak tudni.⁶ Pedig a tudomány Czuczoréknak ad igazat, mert a két rag egészen különböző eredetű; sőt sokszor kimutathatjuk, hogy ami mai nyelvünkben tárgyragnak látszik, eredetileg locatívvissal határozó volt.⁷

¹ Elab. Gram. I: 209.

² Hebräische Grammatik: 88.

³ TMNy. I: 650, és Szinnyei: Magyar nyelvhasznítás.² 125.

⁴ Nagy Szótár: VI: 99—102.

⁵ A magyar mondat. III: 253.

⁶ Kocsis Lénárd: A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében: 50—51. Nyelv. Fü. 4.

⁷ Simonyi: Magy. határozók I: 347.

I. A TÁRGYÉSET ALAKTANA.

A tárgy az igének másodrangú kiegészítője.¹ A tárgyban azon személyt vagy dolgot nevezzük meg, amely az igében kifejezett cselekvés hatását szenved. Ez az oka annak, hogy a tárgy csakis főnévi jelentésű lehet, még pedig vagy igazi főnév, vagy főnévként használt bármely más beszédrész. Lehet tehát a tárgy: ²

1. Főnév: Azzal a nehéz *fát* könnyedén forgatja II:10. *Bort* ez csobolyóban, az kecsketömlőben, | *Kenyeret* hoz amaz bükkfatekenőben II:16. Sarkantyúba *lovat* vesznek, | *Kantárszárat* megeresztnék III:70. Így tanulnak *tündérséget*, | *Szívszakasztó mesterséget* III:68.

2. Főnévi igenév: Azért követekkel *szereződni* javallom II:82. Százszor is *elnyomni* azalatt próbálják III:94. Kezd *szállni* magában III:80. Nem birt *általtörni* a szomorúságon II:52.

3. Melléknév: A félig *elevent* megfojtá a halott III:332. Védté az *erőtlent*, a királyt, országot II:113. Mindenik mond neki *nyájását és szépet* II:11. Úgy óhajt a boldog látni *boldogokat* II:135.

4. Melléknévi igenév: Azalatt te a rád *bizottakat* teszed III:240. Vagy déli álmomban *történtet* beszélek III:201. Mosolygva emelte föl a *térdepelőt* III:278.

5. Számnév: Most fölugrott hévvel s *hármát* avagy *négyet* | Mintha futva menne, oly sebesen lépett III:205. Elmegyek, fordulok *egyet-kettőt* II:126. *Egyet* tudok, ami emberi dologban, | Hogy sükere légyen, teheti legjobban III:10. Akkor tűzlegelő szélparipát *kettőt* szolgálai befogván III:103.

6. Névmas: Óh ha még egy *olyat* énekelni tudnék II:126. *Őket* látja, *őket* hallja minden ember I:43. És *olyat* döbben rá, hogy kívül is hallik II:10.

7. Határozó szó: Senki sem állhatott *ellent* haragjának II:114. Toldi nem oly hetykén mozdult neki *ellent* ³ II:149. Ha a *holnapot* már hozzá nem számlálnám I:108. Hogy' lesz ez? hogy' lesz az? De hányféle *hogyot*, hányféle szép dolgot össze nem álmodott II:89.

¹ Simonyi: Magy. nyelvtan 4:88.

² Példáimat a 12 kötetes kiadásból merítettem, mely évszám nélkül jelent meg a Franklin-Társulat kiadásában.

³ Némelyek az ilyen összetételeket nem tárgyas, hanem határozós összetételnek tartják.

Szömöre így kezdé, Etel *igent* intett III:140. Hej dehogy mert *nemet* mondani szavára II:111.

8. Ige: Kifújta magából a nagy üres *félszet*¹ II:304. E majd kiugratja a *félszet* belőlük VI:42. Ada bátorságot, növelé a *merszet* III:155. E nyelvet érté a lány s ezen viszonzá a *szeretleket* I:308.

Arany János költői munkáiban a kötőszónak és indulatszónak főnévi használata tárgyesetben nem fordul elő.

1. Ragtalan tárgy az igenevek mellett.

Ha a tárgyat nem mondattani szerepkörében, hanem a maga elszigeteltségében vizsgáljuk, látjuk, hogy a tárgynak rendesen *-t* ragja van, de viszont sok esetben egyáltalán nincs is ragja. A mai nyelv nem hagyja el oly gyakran a tárgyragot, mint a régi nyelv, bár a mai népnyelvben is találunk egyes kifejezéseket, amelyekben a tárgy ragtalan; ezek azonban a régi népnelvből maradtak reánk örökségképpen s nagyon kevés köztük az újabb eredetű. Az irodalmi nyelvben sűrűbben fordul elő a ragtalan tárgy, mert az írók a régi nyelvből fennmaradt ilyen alakok mintájára újakat alkotnak. Itt tehát — figyelembe véve a nyelvtörténeti kutatások eredményeit — csak azt kell vizsgálnunk, hogy Arany használja-e minden esetben a ragtalan tárgyat ott, ahol a régi és népnyelv használja, s kérdés, hogyan használja?

Ragtalan tárgyat a magyar nyelvben — általánosságban tekintve a dolgot — két esetben találunk. 1. Ragtalan lehet a tárgy akkor, ha nem határozott alakú igétől (*verbum finitum*) függ, hanem igenévtől (*participium, infinitivus*). 2. Határozott alakú ige mellett csak a személyragos tárgy lehet ragtalan. Itt is vannak azért megszorítások, mert nem minden személyragos tárgy lehet ragtalan.²

a) Ragtalan tárgy a főnévi igenév mellett.

A főnévi igenév a mellette álló ragtalan tárggal már oly szoros kapcsolatba jutott a népnyelv egyes állandó kifejezéseiben, hogy azokat már valóságos összetételeknek érezzük, vagyis ezek már szorosan összeforrott nyelvi egységet alkotnak. Példák:

¹ Az ilyen alakok főnévi használatára nézve érdekes megjegyezni, hogy Arany ezeket *-sz* képzős főneveknek tartotta.

² E fejezetben csekély eltéréssel a TMNy. fölosztását követjük, kibővítvén néhol az ott mondottakat.

Hová az út *lélekzetvenni* méne III:410. Egy maradt *hírvinni* messze Kúnországba III:332. De Lajos nem ért rá *jegyváltani* menni II:339. Mondtam menjen *egérfogni* I:25. *Verspótlani* tettem a szép szót IV:11. Jőjjetek el, ma csak *halott-látni* I:6. Kiket az ellenség hagyott *hírmondani* I:11. S együtt valánk mi ketten *örállani* VII:218. Almot ástak körmeikkel s *szalmahozni* mentenek VII:44. Ládd, ez gyorshajókat *adóbeszedni* kér mindenhová VII:48.

Mindezen példákban a ragtalan tárgyesséttel álló főnévi igenév a főmondat igéjének célhatározója. Van azonban olyan példa is Arany-nál, melyben a ragtalan tárggyal szerkesztett főnévi igenév a főmondat igéjének tárgya.¹ Megtanulánk szőni, *csúvacszerezni* IX:60.

A fönt említett példákban a tárgy határozatlan; előfordul azonban határozott tárgy is: S ment *hada* szemlélni a hunok vezére III:113. Az ilyen határozott ragtalan tárgy, melynek határozottsága a személyragban van föltüntetve, nemcsak a mai nyelvben ritka, hanem a régi nyelvben is, pedig a régi nyelv gyakrabban élt a ragtalan tárggyal, mint mi. A főnévi igenév mellett a ragtalan tárgy csak régies még az újabb irodalmi nyelvben is. Régiségüket bizonyítja az, hogy két ilyen szerkezet sohasem fordul elő egymás mellett: Pl. Jőjjetek el ma csak *halott-látni*, holnap kivinni zöld koporsómat I:6.

A föntebbi példában — midőn a tárgy határozottsága személyraggal van kiemelve — látjuk, hogy e rag harmadik személyű. Első vagy második személyű személyraggal ellátott ragtalan tárgy is fordulhat elő a főnévi igenév mellett, de ezek nem alkotnak összetételt. Pl. Ki megjelentél *városunk* megvédeni s magunkat VII:37. *Cselédünk* verni sem szabad VII:101.

A régi nyelv többszámú főneveket és jelzős tárgyat is használt ragtalanul a főnévi igenév mellett; sőt még olyan határozott tárgyat is, melynek határozottsága a névmutatóval van kiemelve.² Ilyen szerkezeteket Arany-nál nem találunk; ennek valószínűen az az oka, hogy ezek a szerkezetek a régi nyelvben sem voltak általánosak s így nem voltak képesek arra, hogy akár a népnyelvben fennmaradhassanak, akár az újabb irodalmi, vagy költői nyelvre hatással legyenek.

A tárgyessétnak a főnévi igenévvel való ilyen kapcsolatáról már Révai is megemlékezik³ s ő a tárgyrág hiányát csak elhanya-

¹ Nyr. 34:134—135.

² Magyar Határozók II:298.

³ Elab. Gram. I:208.

golásnak tartja: »*Quod tamen signum saepe etiam negligunt et nomen non inflexum in accusativo esse intelligitur ex adiecto illi verbo, quod ipsum ita et nos frequenter fecimus; ex. gr. fa-vágni megyek: eo sectum ligna, quod secus sic dicendum esset: fát vágni megyek.*«

Érdekes és tanulságos e tekintetben a Debreceni Grammatika fölfogása.¹ Eszerint a főnévi igenévnek ragtalan tárggyal való összekapcsolása csak akkor helyes és megengedhető, »ha olyan igével szerkesztődik egybe, amely nem egészen végbement, hanem csak célban vagy csak munkában lévő cselekedetet jelent«, vagyis ha a főnévi igenév a főigének célhatározója. Ellenben hibásnak tartja az ilyen szerkezetet akkor, midőn az a főigének tárgya. Igekötős főnévi igenevet se lehet a ragtalan tárggyal összekötni, mivel az igekötő sokszor »véghez vagy teljességre ment cselekedetet jelent«. Vö. fönt: adóbeszedni. Valamint akkor sem lehet használni az ilyen egybeszerkesztést, »ha a megkülönböztető is tevődik a név eleibe«. ² Pl. *a szülő-kapálni ment*, vagyis midőn a tárgy határozottsága a névmutatóval van megjelölve.

b) Ragtalan tárgy a határozó igenév mellett.

Ha a tárgyeset *-ván vén*, vagy *-va ve* végű határozó-igénévvel jut szoros kapcsolatba, akkor szintén sok esetben ragtalan. Ezen igenevekkel már gyakrabban kapcsolódhatik össze a ragtalan tárgy is. A *-ván vén* végű határozó-igénév mellett ritkábban fordul elő a ragtalan tárgy, mint a *-va ve* végű igenevek mellett. Bár ezek a régi nyelvben elég gyakoriak voltak, a népnyelv mégsem őrzött meg egy kifejezést sem *-ván vén* végű igénévvel, aminek nyilvánvaló oka az, hogy a nép a *-ván vén*-es szerkezeteket nem kedveli. Aranyánál is ritkán fordul elő:

Sátorba nyitottak *engedelem-nyervén* III:76. *Kehelyáldozván* szólt IX:232.

A *-va ve* végű igenevek melletti tárgy lehet határozatlan, vagy határozott. Példák:

a) Határozatlan tárgy: *Fáklyahordva* sem jön elő VII:138. Hízelegve, *farkcsóválva* — agg urát befonta VII:9. *Könnyhullatva* könyörög II:338. *Szembehunyva* járom tekergő ösvényét III:204.

¹ Debr. Gram. 205—206.

² Csak érdekességénél fogva említjük meg, hogy a Debreceni Grammatikában talán ez az egyetlen hely, ahol az articulus magyarátván van = megkülönböztető.

b) Határozott tárgy: *Szárnyaszegve* hull le légi ösvényéről III:197. S onnan bámésszkodjék *keze-összedugva* II:145. S *kedveszegve* rejtezők vadonba I:67. *Eszed-összeszedve* forgasd alá s föl VII:147. De szurkol is *e tudva* VIII:59.

c) *Ragtalan tárgy a melléknévi igenév mellett.*

Leggyakrabban a folyó cselekvésű melléknévi igenév mellett találunk ragtalan tárgyat, melyet ma már világosan az összetétel előtagjának éreztünk.¹ Ezeket másként tárgyas összetételeknek nevezzük, mert ezekben az elő- és utótag között a viszony ugyanolyan, mint a mondatban a tárgy és az ige közt. A tárgyas összetételeket nyelvünkben két csoportba szoktuk osztani:² 1. Az első csoportba tartoznak azok, amelyek cselekvőt jelentenek: nomina agentis. 2. A másodikba pedig azok tartoznak, amelyek cselekvést jelentenek: nomina actionis.

a) Nomina agentis. Az összetételnek ez a fajtája igen gyakori nyelvünkben; egyre-másra teremnek ezek nemcsak az irodalomban, hanem a közbeszédben is, természetes, hogy Arany-nál is sokat találunk. Példák:

Gondúzó pipáját a tűzbe meríti I:180. Hagyja magát tenni *béketűrő* bábbá III:85. *Fegyverviselő* nép mindenki felüljön III:39. Detre is ott vigad négyen egy asztalnál | *Lélekadó* bornál, *szívemelő* dalnál III:91.

Az ilyen tárgyas összetételekben régi nyelvünk is nagyon ritkán teszi ki a tárgyragot, aminek legbizonyosabb oka az, hogy a nyelv anélkül is elég erősen érzi az összetétel egyes tagjai közt a tárgyas viszonyt. Arany-nál is ritkán fordul elő ilyen példa:

Pedig megint ott lesz a szigetben reggel Istent káromoló gögös beszédekkel II:63. Föld az atyát oltalmazó Zeüsz VII:196.

Régi nyelvünkben még többszámú ragtalan tárgyat is találunk a melléknévi igenév mellett. Arany a többszámú ragtalan tárgyat nem használja. Riadozzunk egeketverő riadalt. VII:176. Vö. egetverő: mindig -t raggal.

Ha azonban az összetétel tagjai közé valamely más szó kerül, akkor a tárgyragot rendszeren ki szoktuk tenni; pl. Átkot monda

¹ A Debr. Grám. (vö. 206. l.) az ujságíró összetételben nominativust lát.

² Simonyi: A szavak összetétele Nyr. 4:295.

rájuk, Istent is káromló, ördögös szavakat IV:256. Van azonban olyan példa is, melyben még ekkor is ragtalan marad a tárgy: Egy darabig játszánk *seb nem ütő* szerrel III:109.

Ezek az összetételek nagyobbára melléknévi jelentésűek. Hogyha azonban az utótagot alkotó melléknévi igenév elveszti igei természetét azáltal, hogy főnévi jelentést vesz föl, akkor úgy is elemezhetjük az összetételt, hogy az elő- és utótag között jelzői viszony van, melyet birtokos, vagy főnévi jelzőnek tarthatunk; pl. szemfedő, bajuszpedró stb. Ez esetben azonban csak a fölfogás változott meg, különben a tárgyas viszony még ezekben is él s ezt a nyelvérvék is érzi.¹

Pl. A két bajnok pedig csolnakon egyszerre | Indult s érkezett meg a *bajvivő* helyre II:101. Hiszen én vagyok az ország *számadója* II:126.

Néha az utótagot alkotó melléknévi igenév kicsinyítő képzőt vesz föl: Vagy kapva kap az idején kívül használt *oltárlesi* tréfán VIII:36.

Mindezen példákban az előtag nem volt személyragos, de néha személyraggal van ellátva az előtag; ez a személyrag azonban mindig harmadik személyű. Föltűnő, hogy ezek a személyragos tárgyas összetételek régi nyelvünkben még elég gyakoriak, de a mai nyelvben csak a költők használják, s azok is ritkán. Aranynál a következő példákat találjuk:

Otthon a fehérnép sem *dolgafelejtő* III:41. Bizonyítá a templomnak egy nem *szavajátszó* őre I:253. Kicsinyítő képzős utótaggal: A legény nem lusta, *szájátáti*, léha IV:203.

Néha az utótag igekötős: Tegnap *paizs-elhányó* Kleonymot látván VII:125. Legyek... *hazugságösszecsirizló* VII:133. Van már *kamat-kijátszó* ötletem VII:150. Nyomorult apagyilkos és *házfeltörő* VII:188.

b) Nomen actionis: Ezekben az elő- és utótag közötti tárgyas viszony már csak lappangó és igen kevésbé érezhető. Ezeket már nem is tárgyas, hanem birtokos összetételekként szoktuk elemezni. Az átható igéből származó utótag itt már végképp elvesztette igei természetét, mert *-ás* *-és* képzőt vevén föl, határozottan főnévi jelentésűvé lett. Példák:

Nagy *számvetésbe* merülék I:111. *Könnyhullatást* választani kenyérül I:85. — Nemcsak tökéletesen érezhető, hanem meg is van

¹ Veress Ignác: A magyar igenév használata 16. l.

jelölve a tárgy-as viszony a következő példában: Két ilyen kéznek egymást szorítása (Jókai: Milyenek a nők? 286).

Nemcsak a jelen, hanem a mult idejű melléknévi igenévvel is alkothatunk tárgy-as összetételeket. A mult idejű melléknévi igenévre vonatkozólag némelyek azt mondják, hogy cselekvő, mások meg azt, hogy szenvedő. Cselekvő értelmű, ha cselekvő személyre, szenvedő értelmű, ha szenvedő személyre vagy tárgyra vonatkozik. Hasonló határozottsággal állít föl egy másik szabályt Riedl Sz., mely szerint tárgyi járulékkal a mult idejű melléknévi igenév cselekvő; pl. sokat látott ember. Épen így van ez a németben is. Ezekben a tárgyi viszonyt csakis úgy tehetjük szemlélhetővé, ha az összetételt fölbontjuk egy mondatná; pl. kárvallott ember a. m. olyan ember, aki ká r t vallott, kárt szenvedett stb. Nagyon természetes, hogy csakis az átható igéből származó melléknévi igenév mellett lehet ilyen tárgy-as viszonyt létrehozni; az átnem-ható igék származékai mellett az összetételben az előtag az utó-tagnak alanya. A melléknévi igenév akár személyragos, akár nem személyragos szóval összekapcsolódhatik. Példák:

Papucsá elmaradt *híthagyottan* III:408. Vele meg a többi *híteszegett* pártos III:128. Mellette és körül vannak *szárnyaszegett* dalok I:172. Lovait kereste, mint szegény *kárvallott* II:127.

Az eddig felsorolt ragtalan tárgy minden esetben főnév volt. Melléknév ritkán fordul elő mint ragtalan tárgy, mindössze néhány régi kifejezésben; vö. nagyehető; nagyalható Népk. Gyűjt. II:407. Hived vagyok, Isten az *igazlátója* II:357. Nem egészen helyes tehát a Debr. Gram. tanítása,¹ mely szerint »ha jelzővel kötjük össze a részesülőt, akkor a negyedik ejtés kívántatik, pl. nagyothalló«.

A névmás mint ragtalan tárgy — kivéve néhány esetet, melyekről alább szólunk — csak egy-két állandó összetételben szerepel. Pl. Nem tudta *mitévő* legyen a dologgal III:46. *Mitevők* legyünk most III:352.

2. Ragtalan tárgy a határozott alakú igék mellett.

Eddig azokat az eseteket vizsgáltuk, midőn a ragtalan tárgy nem határozott alakú igétől függött, hanem főnévi, melléknévi, vagy határozó-igenévtől. A határozott alakú ige mellett rendszeren

¹ Debr. Gram. 206.

csak a személyragos szók lehetnek ragtalanok. Ez a szabály azonban csak az első és második személyű birtokos képzővel ellátott szókra vonatkozik; a harmadik személyű birtokos raggal ellátott szó végéről a tárgyesét ragját elhagyni nem lehet. Nagyon természetes, hogy ide tartoznak a személyes névmások, a birtokos névmások és a visszaható névmás is — de valamennyi csak az első és második személyben. Azonban ezeket tetszésünk szerint ragozhatjuk, vagy el hagyhatjuk mellőlük a ragot.

a) *A névmások ragtalan tárgyesete.*

Személyes névmások: Ezeknek ragtalan és ragos formáját egymás mellett sűrűn megtaláljuk.

Engem is a bánat megviselvén zordul II:125. Nem is egyébiránt indított el *engem* II:87. Illik-e most idehagynod *engemet*? I:147. Úgy szeressen Isten, ahogy *engemet* te II:19. Utánzva *téged* VIII:15. Sohse hittem volna, hogy meglássalak ma *téged* II:32.

A *minket* alak mellől a tárgyrag soha, a *bennünket* mellől is igen-igen ritkán marad el. Mondom öreg, nincs mért úgy félteni *minket* III:34. Vagy ha nem tanít meg a más kára *minket* III:223. Ki csodálsz és tisztelsz *bennünket* VII:131. — De: Holmit közleni [fogok], mi *bennetek* érdekel VI:10.

Visszaható névmás: Most már egészen rád bízom *magam* VII:75. Ily polcra én nem méltatom *magam* VII:19. Volt idejük lassan *maguk'* összeszedni II:261. Férfi uralomnak *magad* feláldozzad III:232. Akasztass fel engem, ha tetszik, *magamat* IV:236. Örizz *magadat* te a fülbesugóktól III:30.

b) *Személyragos névszók.*

Ezek is éppen úgy, mint a fönt elsorolt névmások, mindenkor fölvehetik a tárgyragot. A személyragos névszók ragtalan tárgyesete nyelvünk legrégibb korától egészen a mai napig mindig járatos volt nyelvünkben. E tekintetben csupán a harmadik személyű birtokképzővel ellátott névszókat tarthatjuk kivételeknek, de ezeket is csak annyiban, hogy ragtalan tárgyesetüket sem a közbeszéd, sem a prózai irodalom nem használja, csakis többesszámukat a költők. Példák: Egyesszám:

1. szem. *Ajkam* marom, de mégis kacagok VIII:9. Tán veszett *nevemet* is lemossa vérem II:35.

2. szem. Most mint alamizsnát, megadom *életed* II:103. Ne taszítsd a sírba jó édes *anyádat* II:35.

1. szem. *Fejünk* hervadatlan babérrel övedzi III:240. Törvényadta módon *karunkat* emelnünk III:223.

2. szem. Többé ne halljam egy *panasztok* I:302. Övezte volt *fejetek* I:85.

3. szem. Kincses ajánlattal *szerelmök* izenték III:53. Gádor előtt várta királyi *személyök* III:55.

Ami ezen személyragos szók ragtalan voltát illeti, érdekes erre nézve a régibb grammatikusok fölfogását is megismernünk. Verseghy pl. a következőket mondja:¹ *Sunt, qui accusativos, praesertim in poeticis, per apocopem breviant, ut: tanítványaim' szeretem, pro tanítványaimot: discipulos meos diligo. At istud in ipso carmine vitiosum est. Quodsi tamen fiat, accusativus apocopatus apostropho sit instructus oportet.* Ő tehát hibásnak tartja a *-t* rag hiányát s követeli ilyen esetben a hiányjellel való megjelölést.

Gyarmathy² elmondván a szabályt, szinte elkeseredetten kel ki azok ellen akik ezt hibásnak tartják és e tekintetben igen tanulságos Verseghy és Gyarmathy ellenkező álláspontja. Gyarmathy ezeket mondja:

»A poéták nagyon szeretik a vádlónak végezetit megapasztani a birtokosokban, úgy hogy a vádlók nevezőeknek lenni láttatnak. Azonban ezeket csak azok képzelik megcsonkított végű vádlóknak (*accusativum truncatum*), akik a magyar nyelvet kellete felett a a deák nyelv mintájára húzzák. Ugyanis azért, hogy deákul nem illik mondani: *extende manus tua*, illik magyarul: a kezed nyujtsd ki. Már most mi okon kellessék ezen szót: *kezed*, megcsonkított vádlónak nevezni? Azért-e, mert deákul így kellene mondanunk: *extende manum tuam*? Igen helytelen ok, mert számtalan kitételekben teszünk más esetet a magyar nyelvben s mást a deákban. Nem kell tehát apasztóval írni.«

Gyarmathy a ragtalan genitivusban is nevezőt, nominativust lát.³ Nem tartja ezt nyelvünkben valami lehetetlen dolognak, bár mindenesetre nagyon sajtáságos, mert állítása szerint ehhez hasonló példa a többi európai nyelvekben nem fordul elő.

Ezen fölfogás — úgy Verseghyé, mint különösen a Gyarmathyé — a nyelvtörténeti szempontok teljes mellőzéséről tesz tanúbizonyosságot. De egyikükön sem csodálkozhatunk, mert hiszen sokkal később vizsgálta ezeket a kérdéseket Brassai s ő sem vette figyelembe a nyelvtörténetet. De azért még Brassain sem csodálkoz-

¹ Anal. p. II. s. I:33—34.

² Gyarm. Nyelvemester II:70—71. — ³ Uo. II:36—37.

hatunk, mert Budenz akkor még nyelvünk tanulmányozásának csak a kezdetén volt s jóval később írta meg Ugrische Sprachstudien című, ránk nézve e tekintetben fontos munkáját, melyben e jelenségnek jórészt helyes magyarázatát adta.

Az igenevek tárgyának a finn nyelvben sincs ragja. A másik esetre nézve Budenz azt mondja,¹ hogy innen elveszett az egykor megvolt tárgyrag. Épen így megtaláljuk ezt a jelenséget a finn nyelvben is, ahol a személyragos névszók tárgyesete nem különbözik az alanyesettől,² de itt a rag elveszésének nyilvánvaló hangtani okai vannak. A magyar nyelvben is eredetileg kétféle accusativusi rag volt;³ egy határozatlan *-m* ragú és egy határozott *-mt* ragú. A határozott és határozatlan névragozást a mi nyelvünk nem tudta megőrizni, de egykori meglétét bizonyítja a mordvin nyelv. Így az accusativusban is csak a határozott tárgyat jelölő *-t* rag maradt meg, míg az *-m* teljesen elveszett s Budenz szerint innen van ragtalan accusativusainknak jó nagy része.

Sokszoremlegették, hogy az altáji nyelvekben annyi ragos forma közül a legfontosabb logikai viszonyoknak, a nomin.-nak és acc.-nak nincs valóságos külön formájuk.⁴ Ez az állítás abból a véletlen körülményből származott, hogy a finnben ez az eset egyforma a genitivussal s a régibb finn nyelvtanok azt is tanították, hogy a genitivus használatos accusativus gyanánt is. Ez azonban csak véletlenül egyező fejlődés, mint pl. a latinban is *pedes* nom., *pedes* acc. tkp. **pedems*.

c) *Kivételes ragtalan tárgy a határozott alakú igék mellett.*

Az elsoroltakon kívül vannak még olyan esetek, midőn a tárgy ragtalan, de ezeket kivételeseknek tarthatjuk.

Első helyen említhetjük a *mind* névmást, melynek tárgyesete sokszor ragtalan.⁵ Ezt ugyan nem úgy szoktuk magyarázni, hogy innen a tárgyeset ragja elveszett, hanem úgy, hogy a *mind* szó a mai nyelvben többnyire határozóképen használatos, habár a népnyelv ragozza is, jelző gyanánt sohasem fordul elő, azért csakis név-

¹ Ugr. Sprachst. II: 66.

² Szinnyi: Finn nyelvtan⁵ 32—33.

³ Simonyi: TMNy. I: 647. Nyr. XVI: 1—9.

⁴ Ezt a nézetet vallja Winkler Henrik is Deutsch und Magyarisch című ért.-ben. Ungarische Revue 1889. I. füz.

⁵ Lehr: Toldi-com. 29.

mutató vagy személyragos névszó elé kerülhet. Határozói használata igen élénken kiérzik a következő példából: Ahol ő utazott, ott én is *mind* megfordultam (Jókai: Nincsen ördög: 122). Azonban néha a költők és írók is ragozzák. Pl.

Ragtalanul: Ha volna egy világom, *mind* elédbe raknám VI: 12. Ne nyelje be ő *mind* III: 151.

Ragosan: Most jövevény útas szedi majd föl *mindet* II: 223. Utána uszíták a kutyának *mindet* II: 76.

Vannak esetek, midőn a tárgyrag hiányát a hanyag kiejtés okozza, vagy pedig másféle csonkítás. Ilyen csonkítás van pl. a népnyelvnek ebben a szólásában: Adj Isten jó *nap*,¹ ahol a ragtalan tárgyesetet bízvást a *jó napot* csonkításának tarthatjuk.

A hanyag kiejtés okozza a tárgyrag hiányát ebben a szólásban is: *mi csinálsz*.² Aranyánál, bár többször előfordúl ez a kifejezés, mindig ki van téve a tárgyrag. Hasonló módon magyarázhatjuk a következő népnyelvi szólást is: Hallgass, *asz'ondom* VIII: 85.

Van példa Aranyánál arra, hogy átható igével kapcsolatban a *kell* igéhez tartozó tárgyeset végéről elmaradt a rag: Kik, *ami* kell, mindent megmondanak VIII: 20.

Néhány más esetet is sorolhatunk még föl. Így pl. a régi nyelvben az *-n* ragos számnév nemcsak az alanyra, hanem a mondat bármely más névszójára is vonatkozhatik; legtöbbször a tárgyesetre;³ pl. Ha Isten minket *ketten* összevir. Adhort. mul. Aranyánál: Kiket amint Gyöngyvér sátor alól *ketten* meglátá kijöni nyájas szeretetben III: 83.

Végül ragtalan szokott maradni a tárgy akkor is, ha a mondatban fölkiáltás, parancsolás, tiltás stb. van kifejezve. A ragtalan tárgy használata ily esetben a népnyelvben is gyakori; pl. eszem a *lelke*, eszem a *zuzája* stb. Aranyánál:

Verge meg a magyarok Istene, Aki Budát — gyilkolom a *fattyá*! — Kettő közül egynek is földadja I: 226. Ne, fogd ez a *nyúlfark*, ezzel töröld fájó szemecskéd. VII: 63. Fogd ez az *erszény*! II: 252.

Ezen esetek felsorolásával úgyszólván minden lehetőséget megemlítettünk, midőn a tárgy ragtalan lehet.

¹ Corp. Gram. 286. — ² U. o. 271.

³ Simonyi: Magy. Határozók I: 215—216.

3. Pleonasztikus alakok.

Az előbb említett esetekkel szemben — midőn a tárgy ragtalan, — találunk olyan eseteket, midőn a tárgyrag kétszer is ki van téve; éppen azért ezeket fölösleges raggal ellátott, vagy pleonasztikus alakoknak nevezzük.

Fölös tárgyragot néhány egytagú névmásban találunk. Leggyakrabban ezek fordulnak elő: *aztat*, *eztet*, *ötet*. Ezek közül legrégibb az *ötet* alak, mely már Tinódinál megvan, míg a másik kettő csak a XVIII. század óta fordul elő. Az *öt* használata a pleonasztikus *ötet* alak mellett annyira feledésbe ment, hogy Révai kénytelen volt védelmezni s följújtását követelni.¹ Példák:

Én kifelé raktam jó eleve *aztat* III:81. Súlya ezüstödnék túlterheli *eztet* III:149. Százszor föl se vették *ötet* a bolondok IV:170. Mert sok irigy varjú károgja le *ötet* VII:70. Mert te nem apróbb csali étkekkel fogtad meg horgodon *ötet* VII:55.

¹ Antiquit. 156.

II. A TÁRGYESET MONDATTANA.

1. A tárgy mivolta.

A tárgyesettel, annak mondattani szereplésével és jelentésével Apollonios Dyskolos óta egész napjainkig sok kiváló nyelvész foglalkozott. Ma is el van fogadva az a legrégebb meghatározás, melyet Apollonios Dyskolos adott,¹ aki szerint az *accusativus* a mondat azon része, mely az ige cselekvését szenved i. Az *accusativus* jellemének ez a meghatározása minden nyelvre ráillik, s a mi nyelvészeink is elfogadják.² Ha azonban a tárgyeset jellemét szorosabban vizsgáljuk a mondatban, látjuk, hogy ez mindenképen különálló mondatrész, melyet csak nagy ügyvel-bajjal tudunk más mondattani kategóriák csoportjába besorozni.

A régebbi fölfogás az volt, hogy a tárgy a határozók közé tartozik. Újabban azonban azt mondja egyik nyelvtudósunk,³ hogy ezt a nézetet csak akkor lehetne elfogadni, ha csak indogermán nyelvek volnának a világon. De mivel vannak finn-ugor nyelvek is, van magyar nyelv is, tehát nem fogadhatjuk el, mert a magyar tárgyeset jellemére nézve inkább az alanyok közé tartozik, mint a határozók közé.

Nálunk úgy látszik Brassai volt az első, aki a tárgyat határozónak tartotta⁴ s a *-t* raggal jelölt functiót a következőképen határozza meg: »Az *accusativus* *-t* raggal alakított határozó, mely csupán cselekvő ige mellett állhat és oly értelemben

¹ Élt a Kr. előtti 140. év táján. Fennmaradt munkáit kiadták Schneider és Uhlig. Lipcse, 1878.

² Simonyi: Magyar nyelvtan.⁴ 88.

³ Kalmár Elek: A mondatrészek: különnyomat NyK. 18, 22 és 24. kötetéből.

⁴ Brassai: A magyar mondat III: 253.

járul hozzá, hogy amit az illető név jelent, szenvedő viszonyban legyen a cselekvéshez. Az ige ez esetben kiható nevet kap.»

Kalmár Elek főképen azon az alapon sorolja a tárgyat az alanyok közé, »hogy a tárgy úgy tűri, szenved a cselekvést, mint a szenvedő alany, de egy-egy cselekvés mellett egyszerre csak egy alanyt tudunk kitenni, azért mikor a cselekvő alanyt kifejezzük, a szenvedő alany helyett tárgyat kell mondanunk illetőleg, mikor a szenvedő alany van kifejezve, a cselekvő helyett okhatározót mondunk. Vagyis a tárgy nem más, mint a cselekvő alany mellett kitett szenvedő alany, melynek persze nem lehet ugyanegy alakja, mint a főalanynak.« Itt csak a fölfogásban van a változás, de nem magában a mondatban. A szenvedő mondat alanya és állítmánya között ugyanolyan viszony van, mint a cselekvő mondat tárgya és állítmánya között: a szenvedő mondatban az alany, a cselekvőben a tárgy fejezi ki azt a személyt, vagy dolgot, melyre az ige cselekvése irányul. Más szóval a szenvedő mondat alanya logikai tárgy, a szenvedő mondatban csak alany formájában van kifejezve a tárgy. A viszony tehát nem, csakis a külső forma változott meg. Már pedig a tárgy épen olyan logikai viszonyt fejez ki, mint a határozó. A különbség mindössze nem sok a tárgy és a határozó között. Vegyük pl. ezt a mondatot: *Isten kenyeréből hol többé nem ennék.* A *kenyeréből* határozó épen annyi, mint *kenyeret*. A különbség csupán az, hogy a *kenyeréből* határozó nem más, mint partiális objectum, a másik, a *kenyeret* totalis objectum; az egyik részleges, a másik teljes. Más kifejezéseknél a tárgy és a határozó közötti különbség csak az erő kisebb vagy nagyobb mértékében mutatkozik. Ezzel ellenkező Kalmár fölfogása,¹ aki szerint a *-t* ragos tárgyat úgy kell fölfognunk, hogy az közelebb van hozzánk, míg a határozóragos objectum (sokszor ezt iránytárgynak nevezzük) távolabb van *tőlünk*, pl. a *fát* vágja és a *fára* vág. Különben a tárgynak a határozóval való közel rokonsága segít megmagyarázni azt, hogy a tárgy nemcsak a határozó szerepkörébe lép, hanem sokszor magát a határozót helyettesíti.

Ami a külföldi nyelvészeket illeti, igen nevezetes Brugmann és Delbrück munkássága. Ők is foglalkozván a tárgyesettel, az accusativus jelentéséből indulnak ki és ezen az alapon akarják meghatározni az accusativus mondatbeli értékét. De itt már

¹ A mondatrészek 63. l.

a kiindulópont is hibás. Annyi bizonyos, hogy a másodrendű mondatrészek közül a tárgy áll legközelebb az ígéhez, mert a tárgy az ige fogalmának kiegészítésére szolgál, akár az alanyok, akár a határozók közé sorozzuk is a tárgyat. Ha tehát az accusativus jellemét, mondatbeli értékét akarjuk meghatározni, akkor nem a rectumból, a tárgyesetből magából, hanem a regensből, az igéből kell kiindulnunk, vagyis az ige természetébe kell behatolnunk, hogy megérthessük azokat az árnyalatokat, amelyeket a magyar nyelv a tárgyesettel ki tud fejezni. Sokfélének nem mondhatjuk ugyan ezeket az árnyalatokat, legalább nem olyan soknak, mint pl. a latinban vagy a görögben, ahol az accusativusnak határozói használata igen széleskörűvé fejlődött ki.

Ha a többi külföldi nyelvészeknek e tárgyra vonatkozó fölfogását tanulmányozzuk, még nagyobb zavarba jutunk. Gabelentz azt tartja,¹ hogy a tárgy a legtöbb nyelvben csak a határozók alfaja, de logikai okoknál fogva nem lehet elválasztani az alanytól. Herman Paul is,² bár a tárgyat a kiegészítőtől elszakítani nem tudja, mégis inkább alanynak tartja. Bízvást eldöntetlenül lehet hagyni e kérdést mindaddig, míg a többi mondatrész mibenlétét meghatározhatjuk. Bár Kalmár érvei első tekintetre szinte cáfolhatatlanoknak látszanak, mingyárt elfogadni még sem lehet, legalább az általános nyelvtudomány mai álláspontján nem.

Azok, akik a tárgyesettel általános nyelvészeti szempontból foglalkoztak, azt mondják, hogy az accusativus eredetileg sem a tárgyat, sem a célt nem fejezte ki.³ A nyelvfilozófia művelői pedig épen az ellenkezőt állítják; azt tanítják ugyanis, hogy az accusativus eredetileg a hová viszonyt fejezte ki, más szóval a célt, vagyis a mozgás irányát akár a térben, akár az időben. Ez a meghatározás mindenesetre nagyon tetszetős, mert úgy látszik, hogy az accusativusnak határozói jelentése nem fejlődhetett volna ki annyira, ha eredeti jelentése nem állt volna közel ehhez.

Addig is tehát, míg e kérdést a nyelvtudomány tisztázza, maradjunk azon a régebbi véleményen, mely szerint a tárgy határozó. Közelebről a tárgy az ígének kiegészítője, még pedig a legfontosabb, úgyannyira, hogy az ígétől sokszor nem is lehet elválasztani. Nemcsak a magyarban van ez így, hanem más

¹ Die Sprachwissenschaft: 106.

² Prinzipien der Sprachgeschichte: 113.

³ Hegedüs I.: Az accusativus a görögben. NyK. 26: 67.

nyelvekben is. Az accusativus eme jellemére talán minden nyelv között leghathatósabbán mutat rá a szanszkrit, ahol az ige és a tárgy oly szorosan kapcsolódott egymáshoz, hogy e kettő egy hangsúly alá került.¹

2. A tárgy fajai.

A tárgy fajaiban egységes osztályozás nincs; azonban úgy a magyar nyelvben, mint más nyelvekben többféleképen osztályozzák a tárgyat, aszerint, hogy milyen viszonyban van a tárgy és az ige egymással. Érdekes e tekintetben az indogermán nyelvészek osztályozása, amit azonban csak részben alkalmazhatunk a mi nyelvünkre.

Delbrück² az accusativusnak három faját különbözteti meg, melyek a következők: 1. valódi accusativus; 2. kettős accusativus; 3. határozó jellegű accusativus. Az első főosztály két kisebb csoportra oszlik: 1. szükségképeni accusativus, mely az átható értelemmel bíró igék mellett áll; 2. önkéntes accusativus, vagyis a belső tárgy. Kühner ezen osztályozást elfogadja,³ de kiegészíti egy negyedik főosztállyal, melybe azokat az accusativusokat sorozza be, melyek analógia útján jöttek létre.

Egészen másképp osztályozza a tárgyat Brugmann;⁴ ő már ismeri a külső és belső tárgyat.⁵ Brugmann osztályozása a következő: Van külső és belső tárgy: affiziertes Objekt und effiziertes Objekt. A belső tárgy fajai. 1. Eredménytárgy, Akkusativ des Resultates, midőn a főnévi fogalom (Nominalbegriff) mint valamely cselekvésnek az eredménye áll elő: pl. *fossam fodere* = árkot ásni.

2. Ezzel némikép ellentétben van a tartalmi accusativus (Akkusativ des Inhalts); míg ugyanis az előbbi esetben az eredmény továbbra is fennmarad, itt csak addig van meg, míg a cselekvés tart: pl. *μάχην μαχεῖν*.

3. A határozó értékű accusativust Brugmann két csoportba sorolja: α) az elsőbe tartozik a célhatározó accusativus (Akkusativ der Richtung) pl. *domum mittere*

¹ Hegedüs I.: Az accusativus a görögben NyK. 26:27.

² Syntaktische Forschungen.

³ Ausführliche Gramm. der griechischen Sprache 412. §.

⁴ Kurze vergl. Gramm. 807. és 560—61. §§.

⁵ Nálunk Simonyi különböztette meg először a tárgy e két faját.

β) a másodikba az ú. n. kiterjedési accusativust sorolja (Akkusativ der Raum- oder Zeiterstreckung, oder Akkusativ der Ausdehnung) pl. *noctem unam manere*.

Említést tesz még Brugmann a vonatkozási accusativusról (Akkusativ der Beziehung), melyről megjegyzi, hogy bajos volna megmondani, hogy az ő indogermán nyelvben mennyire fejlődött ki s milyen állapotba jutott.

Delbrücknél a belső tárgy osztályozása egészen más. Ő nyelvi szempontból a belső tárgynak a következő három fajtát különbözteti meg:

1. Az ige és főnév egy töből eredtek; ez az ú. n. figura etymologica, amelyre példát minden nyelvben találunk; a magyarban: *életet élni, álmodni aludni*; a latinban: *vitam vivere, ludum ludere*; a görögben: *μάχην μαχεῖν, πόλεμον πολεμίζειν*; a németben: *langes Leben leben, Kampf kämpfen*; a horvátban: *bor boriti, život živet* stb. stb.

2. Az ige és a főnév különböző töből ered, de köztük rokonértelműség van; pl. *törvényt ülni, széket ülni*.

3. Az accusativus a cselekvésnek sajátos formáját, módját emeli ki; ilyenkor az ige mélyebb szellemi jelentést nyer s a magyarban ilyenkor az igét az igekötővel szoktuk nyomósítani. Pl. Előre az *étket* meggyűlöli orra II:246. Beragyogta *körét* II:271. És menti, kimentti érte vívó *Toldit* II:272.

Mind a Brugmann, mind a Delbrück osztályozása könnyen alkalmazható a magyar nyelvre is.

Külső tárgy: Édes apámnak is hallám *vitéztségét*: Hát csak én gyaláznám meg a *nemzetségét*?! II:54. Hogy eluntak otthon ülni, *halat* csalni, *őzet* üzni III:68. Sok nehéz aranyhim terheli *ruháját* II:10.

Belső tárgy: Erről még ma írsz *öröklevelet* II:111. Délcegen lejték a kisérteti *táncot* I:48. Ilyen *ajánlást* tett a szegény fiúról II:67. Árulókkal ülne kárhozatos *széket* III:224.

Egy töből eredő tárgy és ige: Ez nap öröme nagy *lakozást* laktak III:85. Erős *fogadását* hiába *fogadta* II:81. Néha az ige és a tárgy rokonságát kevésbé érezzük: *Bírbad* békekességben *birtokod*, ha rád száll II:111. Ám *adáját* császár meg nem *adá* bérül III:77. Ezeket nem is igen tekintjük már figura etymologicának, inkább csak alliterációnak, mely hangzásával hat.¹

¹ Lehr: Toldi-comm. 331.

3. A határozott tárgy.

A tárgynak azon osztályozása, mely szerint van külső és belső tárgy, személyi és dologi tárgy, inkább logikai, mint nyelvi s azért ez a megkülönböztetés nem is oly fontos, mint az a másik, mely szerint a tárgy vagy határozott, vagy határozatlan.

A tárgy határozottságának és határozatlanságának kérdése felől nálunk már igen sokat vitatkoztak, de kétségtelen, hogy vannak esetek, mikor a kettő között éles határt vonni nem tudunk.

A magyar nyelvben egykor volt határozott és határozatlan névragozás, s a finn-ugor alapnyelvnek ez ősi sajátosságát a mordvin nyelv meg is őrizte. A magyarban is eredetileg két accusativusi rag volt, melyek közül az egyik a határozott, a másik a határozatlan tárgyat jelölte. Nyelvünk azonban ezt a sajátosságát elvesztvén, a tárgy határozott vagy határozatlan voltát más — elég változatos módon — szemlélteti.

Nyelvünk az ígén nemcsak a cselekvő alanyt tudja föltüntetni, hanem a tárgyat is, a tárgy határozottságát vagy határozatlanságát, sőt bizonyos esetekben a tárgy személyét is. Ez általában az ugor nyelveknek egyik fő sajátossága, melyet legtökéletesebben a mordvin és vogul őrzött meg. A magyarban csak akkor tudjuk megjelölni az ígén a tárgy személyét, ha ez második személyű és az alany első személyű. Ebből a körülményből a legnagyobb bizonyossággal lehet következtetni azt, hogy a magyarban kezdődött fejlődni olyan alak, mely a tárgy személyét is magában foglalta, esetleg talán rá is mutatott volna a tárgy egyes vagy többes voltára.¹ A héberben pl. az első személyű tárgyat is meg lehet jelölni az ígén:² *ketaltani*: te megöltél engem (*-ta = te: -ni = engem*). A magyarban nem tudjuk az ígén megjelölni azt, hogy a tárgy egyes-e vagy többes, a vogul nyelv azonban ezt is meg tudja jelölni.³ Az ígének azon ragozását, mikor rajta megjelöljük a tárgyat, tárgyas ragozásnak nevezzük. Ezt a műszót Hunfalvy ajánlatára fogadta el a nyelvtudomány,⁴ bár nem egészen helyes. Tulajdonképen azt kellene mondanunk, hogy határozatlan vagy határozott tárgyra mutató ragozás, mert hisz a tárgyatlan (másként alanyi) ragozású ige mellett is áll tárgy. Régebben

¹ Vö. Barna F. A hat. és határozatlan mond. Ak. Ért. IV. 4:29.

² NyK. I:435. — ³ NyK. 24:25 és 328.

⁴ Magyar Nyszet I:190—191.

határozott és határozatlan ragozásnak nevezték; pl. Révainál: forma determinata et indeterminata.¹

Ha azt mondjuk, hogy a tárgyas ragozást akkor használjuk, midőn a tárgy határozott, ezzel meg van mondva az, hogy a tárgy határozottsága mindig két szón van föltüntetve: magán a tárgyon: ez a regens, és az igen: ez a rectum. A tárgyas igeragozás használatára nézve az általános szabály az, hogy tárgyas ragozást használunk akkor, midőn a tárgy határozott, tárgyatlan, vagy alanyi ragozást pedig akkor, ha a tárgy határozatlan. De nagyon sokszor találkozunk olyan esettel is, midőn a tárgy határozott és mégis alanyi ragozású ige áll mellette. Ez a jelenség kényszerít bennünket arra, hogy a határozott tárgyakat két osztályba sorozzuk: 1. az elsőbe tartoznak azok, amelyek logikailag is meg nyelvtanilag is meg vannak határozva; 2. a másodikba pedig azok tartoznak, amelyek csak logikailag, másként individúálisan vannak meghatározva, de nyelvtanilag határozatlanok.

Ha azt akarjuk vizsgálni, hogy mikor áll a határozott tárgy mellett csakugyan tárgyas ragozású ige, vizsgálódásainkat a harmadik személyű tárgyon kell kezdenünk.² Harmadik személyű tárggyal álló igéhez akkor járul tárgyas személyrag,

1. Ha a tárgy egy bizonyos személy vagy dolog tulajdonneve: Pl. Nádorispán látja *Toldit* a nagy fával II:11. Azért *Vadászi Pált* hivatja magához III:240. Ha azonban a tulajdonnév köznévgyanánt áll, akkor az ige alanyi ragozású.

2. Ha a tárgy harmadik személyű személyes névmás: Engedd látnom *őket* egyszer, utoljára IV:237. Mert sok irigy varjú károga le *ötet* VIII:70.

3. Ha a tárgy visszaható névmás: Rá is tartom *magam* vele IV:340. Pompás helyen érzé *magát* IV:309.

A visszaható névmás állhat tárgyatlan igealakkal is; ezen a kérdésen egy kis vita is keletkezett.³ A visszaható névmás mellett a tárgyas igealak ősrégi szerkezet, mert a *magam*, *magad*, *maga* stb. épen olyan, mint pl. *házam*, *házad*, *háza* stb. Hogy mégis fordulhat elő a visszaható névmás mellett tárgyatlan igealak, annak talán az az oka, hogy a birtokviszony már kezd benne elhomályosodni (vö. *magunk házunk*, a *magad lovad*). Ha a vissza-

¹ Elab. Gram. II:559.

² Szinnyei Rendsz. m. nyelvtan 7:80.

³ Nyr. 18:519—20; 553—59.

ható névmás mellett tárgyatlan igealak áll, akkor itt a visszaható névmás egészen úgy szerepel, mint a személyes névmás; ez tehát értelem szerint való egyezés. A visszaható névmásnak van partitivusi jelentése is (solus, allein), de ilyenkor is tárgyas igealak használatos ha az alany és igeállítmány ugyanegy személyű. Pl. *magamat* látom, csak *magadat* látod stb. de: Csak *magamat* hagytak otthon. Láttuk *egymást* s Ámor ott csak *magamat* nyilazott (Kisf. S. id. Nyr. 18:556). Aranynál: Étellet itallal újíts fel *magamat* II:570. *Magadat* kövezünk meg, akasztófára való VII:22.

4. Ha a tárgy főnévi mutató névmás: De *azt*, látom, elfeledte. IV:327. Ha elesem, *azt* se bánom IV:340. Látja nejét sírni, *amazt* hahotázni. III:118.

5. Ha a tárgy a következő névmások valamelyike: mind-egyik, akármelyik, bármelyik, valamelyik, semelyik, valamennyi stb. Ki győzné *azt* versbe szedni *valamennyit*! II. 87.

6. Ha a tárgy névelővel jelzett szó: Futá minden ember *a* bizonyos halált II:77. Nézem *a* világot elfolyni felettem II:29. Térdelik *a* málhát III:57.

7. Ha a tárgy birtokos személyraggal van ellátva: Pl. Rémlík, mintha látnám termetes *növését* II:3. *Fülét* sem mozdítá a nagy döngetésre. II:25. Sok nehéz aranyhím terheli *ruháját* II:10.

Ezek az általános szabályok, amelyek azonban kivételt is megtérnek. Az általános szabály alá tartozó esetekben a tárgy logikailag is, nyelvtanilag is meg van határozva, míg azokban az esetekben, melyeket a rendes szabály alól való kivételeknek mondtunk, a tárgy csak logikailag van meghatározva, nyelvtanilag nincs. A logikailag meghatározott tárgy is épen úgy tárgyas igealakot vonz, mint a nyelvtanilag meghatározott.

A főnévi mutató névmás rendszerint határozott tárgyra szokott rámutatni: Búsan nézte *azt* a szolgál I:25. Néha azonban csak valamely dolog fajára mutat rá, akkor alanyi ragozású ige áll mellette: Nem, *azt* nem adok I:150. Ej, haj minden ember szenved *azt* e világon III:242. Karom agg, de látni, *azt* eleget látok III:29. *Azt* hát fejezzen ki vers, kép, szobor IV:453.

Említettünk néhány névmást, amelyekkel jelzett névszó mellett tárgyas alakú ige áll. E szabálytól nem igen találunk eltérést.¹

¹ Török Konstantin Nyr. 25:176 említ néhány esetet Mikesnél, hol a tárgyas ragozás használata a maitól különbözik. Érdekes ez a rész: Az ilyen jelzővel ellátott szó után tárgyas ragozást használ Mikes. Ez tévedés.

A *valamennyi* névmást nem használjuk határozott névelővel, mégis rendszerint tárgyas igealakot szoktunk mellette használni. Ez a nyelvszokás azonban nyelvtörténeti fejlődés eredménye, mert a *valamennyi* eredetileg relativ névmás lévén, utána főnévi mutató névmás következett, mely tárgyas alakot vonzott: pl. *valamennyi* hős volt, azt mind legyőzte. Aranyánál megtaláljuk az eredetibb szerkesztést: És a nemeslelkű nap túrt *valamennyi* leírást IV:6.

A névmutató nélkül álló szó is lehet határozott. Erre nézve az egyik fölfogás az, hogy ily esetben a névmutató elhagyása hibás, de egy Aranytól, Vörösmartytól vagy Petőfitől el lehet tűrni s még e kiváló írók is nagyon csínján bánnak e lehetőséggel.¹ A másik fölfogás az, hogy ilyen esetben a névmutató elhagyása régies, mert eredetileg nem volt névelő. Ilyenformán azonban minden egyes esetre ráfoghatnók a régiesség bélyegét, mikor a névelő hiányzik. Nem állja meg a helyét e fölfogás akkor se, ha tudjuk, hogy a névmutató, mely önálló magyar szerzemény, legelőször a tárgyeset mellett fejlődött ki s csak azután más mondatrészek mellett. Leghelyénvalóbb az a nézet, mely szerint a magában, névmutató nélkül álló szó is lehet határozott, ha annak gondoljuk. Pl.

Szép szivárványt barna felhőn nézte ábrándos fiú I:140. Szép szivárványt a magasban nézi, nézi és halad I:141. Összegyűjti budai tanácsot III:225. Szegény csehet nem szíveli I:254. Nap-s holdfogyatkozást megírja I:292. Nyilat is ellőjük, mindennapi példa. III:9. Rázza le nyilvesszőt valamint pozdorját III:94. Lakomát a kádár végig sem ihatta IV:141. Visszavonást nézem köztetek én búval III:147. Vadat immár hagyjuk elejteni másnak III:99. Szövétneket ott benn megsejti az útról III:146. Ámde mikép sírást ha gyerek elhagyja III:101.

Ha a mondatban több tárgy van, nem szoktuk mindegyik elé kitenni a névmutatót pl. Hallja-e az özvegy a vadászi lármát,

Az *ilyen* jelző a tárgyat se meg nem határozza, se határozatlanná nem teszi s épen úgy nincs befolyása a tárgy határozottságára, vagy határozatlanságára, mint bármely más jelzőnek. Nem vette észre, hogy Mikesnél abban áll a sajátság, hogy az *ilyen* névmással jelzett szó előtt levő *egy* határozatlan névmutató ottléte dacára a tárgyas alakú ige áll. Pl. Aki írásban teszi, hogy *egy* ilyen leányt magához akarja venni Tör. Lev. 187. *Egy* ilyen fejedelemaszszonyt máskép is *gyomláhlhatták* volna e világból. U. o. 93.

¹ Talán legritkább ez Petőfinél; Vörösmartynál gyakoribb; Aranyánál valóban sűrűn fordul elő. Vö. a példákat.

kürtölést, kurjantást, ebek csaholását II: 56. Néha vegyest fordul elő a névmutató nélkül álló tárgy mellett a tárgyatlan és tárgyias alakú ige, pl. Malmot *megindít*, tejfölt *megszedi*, nőt lelke fogytáig *köpülteti* VI: 24.

A logikailag meghatározott tárgy nem áll mindig tárgyias ragozású igével. Pl. Hogy az öreg Toldi ajtót *nyisson* rája. II: 627. Ilyen kifejezések a népnyelvben is elég járatosak; t. i. a tárgy logikailag határozott, de nyelvtanilag nem és ezért alanyi ragozású ige áll mellette, Pl. ne *várj* holnapot, ne *várj* szombatot stb.

A legtöbb vita azon a kérdésen keletkezett, hogy a személyragos tárgy határozott-e vagy határozatlan.¹ Az egyik fölfogás erre nézve az, hogy a személyragos tárgy akkor határozott, ha vagy ki van téve elébe a névmutató, vagy legalább oda lehet érteni anélkül, hogy az értelem megváltoznék.² Vannak ugyanis olyan állandó kifejezések, melyekben a személyragos tárgy előtt levő névmutató által az értelem jelentékenyen módosul: vö. én combját *kérek*, én a combját *kérem*. A másik szabály az, hogy a személyragos tárgyat rendszerint határozottnak szoktuk tekinteni névmutató nélkül is.

Azon nyelvészek közül, akik valamikor a tárgyias és tárgyatlan ragozás kérdésével foglalkoztak, sokan oktalannak mondják a nyelvtannak azon általánosságra törekvő szabályát, mely szerint a személyragos tárgy névmutató nélkül is határozott, mert az a hanyagság, vagy pongyolaság, mely a névmutatónak a személyragos tárgy elől való elhagyásában nyilvánul, a népies nyelv élő fáját épen gyökerében támadja meg. Itt világosan a népnyelvnek azon tulajdonságáról van szó, mely szerint a népnyelv a személyragos tárgyat is névmutatóval szokta használni, ha határozottnak veszi.

Mivel ez a kérdés igen zavaros, érdemes arra, hogy bővebben foglalkozzunk vele. Ha a személyragozott tárgy névmutató nélkül is határozott, — ez pedig kétségtelen — azt a személyragos szót nem tehettem más határozotttá, mint maga a személyrag, mert magában a puszta szó határozatlan. De viszont némely esetekben a személyrag nem határozza meg a tárgyat. Kérdés, hogyan kell ezeket megfajtenünk.

Bármennyien mondják azt, hogy a személyragos tárgy hatá-

¹ Nyr. 10: 14, 167; 9. 511; 10: 72.

² Szinnyei: Rendsz. magy. nyelvtan: 123.

rozatlan, a mi nézetünk mégis az, hogy a személyragos tárgy határozott. Erre vonatkozó érveink a következők:

1. A tárgyas igeragozás ragjai alakilag majdnem azonosak a névszói birtokos személyragokkal.¹ Ezt Wundt is megemlíti a *Völkerpsychologie*ben.² Pl. kapom a botomat, félted a bőrödet. Ha a birtokos személyragnak az igében meghatározó szerepe van, ugyanez a szerepe megvan a névszóban is.

2. A névmutató — melynek első feladata az, hogy az utána álló szót egyedesítse, meghatározza — mindenféle fajtájú mondatrész között legutoljára a személyragos tárgy mellett fejlődött ki, mert a régi nyelv a személyragos tárgyat nem használta névmutatóval s mégis határozottnak vette; nem mondta azt magyar ember soha, hogy: *eladok házamat*, hanem *eladom házamat*. Ha tehát Lehr azt mondja,³ hogy az Arany László-féle Népmesékben aranyért sem találsz személyragos tárgyat névmutató nélkül tárgyas igével szerkesztve, ezzel még nem bizonyította be azt, hogy a személyragos tárgy határozatlan. Mert ennek nem az az oka, hogy a nép nem érzi meghatározottnak a személyragos tárgyat névmutató nélkül, hanem az, hogy a népnyelv nem bánik oly fukar módon a névmutatóval, mint az irodalmi nyelv. Ennek oka tehát a névmutatónak szinte túlságosan kiterjedt használata, mely már a tulajdonnevek elé is odatette a névelőt. Már maga a személyrag olyan közel hozza hozzánk az illető tárgyat, hogy külön meghatározó jegyre éppen semmi szükségünk nincs. Arany-nál is a névmutató nélkül álló személyragos tárgy sokkal gyakoribb, mint a névmutatóval álló. Az arány körülbelül ez: 4:13. Példák:

Névmutatóval álló személyragos tárgy: Mikor aztán Miklós *az éhét* elverte II:33. György *az édes anyját* hidegen köszönté II:17. Karjával *a fiát* általszorította II:52.

Névmutató nélkül: Így rendre *gulyáit* a nagy sereg éli III:45. *Lábát* sem restelli híni segítségre II:43. Félelem és bánat kezdte *szívét* vájni III:131. Aláfüggesztette *fejét* nagy bánatban II:76. *Anyját* kérte minden tizedik szavában II:87. Bence *nyerges lovát* a mellé kötötte II:90.

Lehr Albert a névmutatónak személyragos tárgy előtt való használatáról a következőket tanítja:⁴

¹ Szinnyei: M. Nyelv. ³ 128.

² Nyr. 32:148—149.

³ Toldi-comm. 393—394.

⁴ Toldi-comm. 393.

Vannak nyelvünkben oly állandó szólások, melyekben a birtokragos szó határozott volta mellett is névmutató nélkül áll, sőt tartozik állani. Az ilyen frázisokra arról lehet ráismerni, hogy a birtokragos szó a mondat igéje előtt szokott állani, többnyire átvitt értelmű s az igével már-már egygyé lett, vele egy fogalmat alkot s nagy ritkán szakad el tőle. Hogy az ily birtokragos szót még határozottnak érzi a nyelv, bizonyos a mellette álló tárgyas ragozású igéből. Megjegyzendő még: 1. Hogy kivált akkor szeret elmaradni a névelő, ha a birtok nem nyugvó, hanem kimondott. Pl. *kedvem van*: kimondott birtok. *Elment a kedvem*: nyugvó birtok. 2. Az igekötős ige szokott előre kerülni s nevétől távolabb is állhat; pl. *szárnya nő*: egynek érezzük, akár egybe is írjuk; de ezt: *kinőtt a szárnya*, már kettőnek érezzük.

3. Ezzel szemben könnyen meg tudjuk fejteni azokat az eseteket, amelyekben a birtokragos tárgy mellett tárgyatlan ragozású ige áll. Ezeket három csoportba lehet összefoglalni:¹

I. Az első csoportba azok tartoznak, melyekben a birtokos és birtok körülbelül egy fogalomba olvadt, mintegy birtokos összetétellé alakult; pl. *úrnapja*, *ládafia* stb. Ilyen pl. Jókainál: (A magy. előid. 36 l.) Itt választának honkereső apáink *magyarok fejedelmét*, itt imádtak először *magyarok Istenét*. Aranynál:

No mi az *ebszemét* keres kend? IV:287. Céh, mely *akárki fiát* befogad IV:364. *Orját* metszek a hátadból VII:25. Kelyhedre töltés *Samos borát* I:37. Jó erős a hágsó, ha megbírt engemet, Mért ne bírna meg egy *csapat emberemet* III:279. Apró szelek mikor röpülni tanulnak, Fedeléből egy-egy *lécközét* lefűnak II:559.

Ezekre az esetekre nézve Lehr A. azt mondja, hogy a személyrag csak a birtokviszonyt fejezi ki, a tárgyat azonban határozottá nem teszi. Ez látszólag igaz, mert világosan benne látjuk a személyragot és mégis tárgyatlan ragozású ige áll mellette. Azonban ezek már annyira egységeseknek érzett szók, hogy a nyelv nem érezi bennük a birtokviszonyt, mint pl. ezekben: *apraja-nagyja*, *örege-ifja* stb. vö. *orja*, *zúza*. Hogy az ilyen kifejezéseket, mint pl. *ebszeme*, *urnapja* stb. milyen egységeseknek érzi a nyelv, mutatja az, hogy ha az összetétel tagjait különválasztjuk, akármennyire igyekezzünk is elfojtani a tárgy határozottságát s akármennyire igyekszünk is kiemelni a tárgy határo-

¹ Nyr. 10:14—19.

zatlanságát, mégis csak tárgyias ragozású igét kell használnunk. Vagy ki beszél ma így: *Céh, mely akárkinek fiát befogad!*?

Helyes tehát az az állításunk, hogy a birtokviszonyban csak akkor láthatunk határozatlan tárgyat, ha a birtokviszony már összetétellé vált. A népnyelv s az irodalmi nyelv is bőviben él személyragos szókkal minden határozott viszonyítás nélkül, abszolúte is. Éppen azért az ilyen szót mindig határozatlannak érzi a nyelv-érzék. De meg kell jegyeznünk, hogy ez csakis birtokos összetételekben lehetséges, vagy pedig abszolút használatban, hol a birtokos személyrag tulajdonképen nem is birtokviszonyt fejez ki.

II. A második csoportba tartoznak azok az esetek, midőn az átható ige mellett egy célhatározó, vagy valamely érdekhatározó (dat. comm. et incomm.) is van. Pl. egy jó barátomnak két *fogát* kihúztak. Ha a célhatározó nem *-nak nek*, hanem valami más raggal van kifejezve, szintén lehetséges a határozatlan személyragos tárgy. Pl. *párját* keresnek a galambhoz. De ez a kifejezésmód már erőltetettnek látszik s nem is igen járatos; ilyen pl. a dolognak példáját *mutatok*.

III. Mikor a személyragos tárgy számnévi jelzővel van ellátva, vagyis mikor egynemű dolgokból valamely részt, mennyiséget vagy mértéket csak általánosságban veszünk, csak egy részt, csak egy darabot veszünk, mely az egészben megvan, akkor is lehet határozatlan a személyragos tárgy. Ez tehát nem más, mint a partialis objectum kifejezésére szolgáló szerkezet. Pl. Kezembe *nyom* egy tőkehalnak három pikkelyét VII:250. Ha menta főtt levét *iszol* VII:347. *Befalt* tizenhat szép cipónkat VIII:47.

Ezen példákból igen világosan kitűnik a részleges, partialis jelentés és sokszor valóban föl is cserélhetjük *-bólből* ragos határozóval. Pl. ha menta főtt *levéből* *iszol*. Ha tehát a számnévi jelzővel ellátott személyragos névszó mellett tárgyias vagy tárgyatlan igealakot használunk, ezáltal lényeges értelmi különbséget teremtünk meg. Ha tárgyias igealakot használunk, akkor a tárgy az önállósított mennyiségnek egész tömegét jelenti, ha pedig tárgyatlan ragozást, akkor a tárgy ennek csak egy részét jelenti. Vö. Petőfinek három arcképét *ismerek* és Petőfinek három arcképét *ismerem*.¹

¹ Simonyi: Helyes magy. 22.

4. A határozatlan tárgy.

Határozatlan a tárgy:

1. Akkor, ha előtte nincs kitéve a határozott névmutató. Pl. *Követ* meglágyítna keserves sírása II:61. Te adsz neki puha *párnát* I:224. Forrás keble *olajt* buzog III:66.

2. Akkor, mikor előtte ki van téve a határozatlan névmutató. Pl. Úgy talált megütni egy boszantó *inast* II:110. Az Isten haragja megütött egy *hajdut* II:59. Mindenik derít rá egy mosolygó *képet* II:11.

Néha nincs kitéve a határozatlan névmutató, de mégis tárgyatlan ragozást használ Arany J., noha személyragos a tárgy. Pl. A hidegnek én jó orvosságát *tudok* II:646.

Ha azonban az *egy* szócskának nem névmutatói, hanem valami más szerepe van, akkor már a tárgy általa határozottá lesz s tárgyas ragozású ígét kell használnunk. Pl. számnévi jelentéssel: A szemfényvesztésnek csak *egy* módját *tudom* II:577. (Vö. még: Hogy imént *egy* dolgát balgatagul *tette* II:54.)

Csupán ebben a két esetben határozatlan a tárgy úgy nyelvtani, mint logikai szempontból. Vannak azonban olyan szerkezetek is, melyekben a tárgy csak nyelvtanilag látszik határozatlannak, logikailag azonban határozott. Ilyen pl. az első és a második személyű személyes névmás tárgyesete, mely után tárgyatlan ragozású ige áll. Pl. Engem is itt *únnak*, érzem tova *hínek* III:29. De talán engem is itt *feled* a Norna III:29. Vagy ha nem *tanút* meg a más kára minket III:223. Kicsi költséggel titeket gyakran megvendégelve *bocsát el* VII:42. Holmit közleni fogok, mi bennetek *érdekel* VI:10.

Második személyű tárgyra vonatkozva csak akkor él nyelvünk tárgyas ragozással, ha a cselekvő személy első személyű. Az ige mellé ilyenkor tartozhat akár egyes, akár többesszámú személyes névmási tárgy. Pl. Palotám küszöbén úgy *lássalak* itten III:33. Harmadnapja már hogy mindenütt *kereslek* II:32. S int az öregeknek »benneteket *várlak*« II:557.

Hogy az első és második személyű személyes névmás tárgyesete mellett tárgyatlan ragozású ige áll, annak magyarázata a következő:¹ A tárgyas ragozás a névmutató s a vele rokon mutató névmás nyelvtani működésén és a harmadik személy

¹ NyK. 4:458—460.

fogalmán alapszik. A főnév mint a névmutató és a mutató névmás által meghatározott dolog, akár személyt, akár dolgot fejezzen ki, mindig harmadik személyű. Ez teszi a névmutatót és a mutató névmást olyan természetűvé, aminő a harmadik személy. Ennek kell tulajdonítanunk azt, hogy a személyes névmás első és második személyű tárgyesete mondattani szempontból határozatlan, a harmadik személyű pedig mindig határozott. Az *én* és *te* fogalmával annyira együtt jár az egyediség és az ezzel összekötött határozottság fogalma, hogy nem szorulnak a tárgyas ige által kiemelt külön meghatározásra. Az *ő* alatt az emberek millióinak bármelyike érthető, az *én* és *te* alatt azonban senki más.

A relativum tárgyesete soha sem kívánja a vele járó igét tárgyas ragozással. Pl. Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e, Kit *felakasztottak* magas ösztörűre III:33. Kit hogy *elveszessen*, most esik kezére II:26. Mint a hímszarvas, kit vadász *sérte* nyíllal II:29.

Nyelvünknek ezt a sajátságát Hunfalvy úgy magyarázta,¹ hogy a relativum, mely vonatkozást fejez ki, ezen jelentésénél fogva ellentétben áll a tárgyas rag által kifejezett jelentéssel, mely eredetileg valami demonstratív elem lehetett s ezért nem vonatkozhatik relatív mondatbeli tárgyra. E szabály azonban egy kicsit zavaros.²

A régi nyelvben, különösen Mikesnél, de Faludinál is, gyakran tárgyas ragozású ige áll a relatív névmás tárgyesete mellett. Pl. Akiket úgy *szeretik*, hogy csak meg nem bódulnak TörLev. 192. Akiket az Úr Isten *állítsa* jobb keze felől. TörLev. 146. Az út, melyet te *világítottad* TörLev. 189. Olyan gyümölcs, melyet soha sem *viszik* asztalhoz TörLev. 235.

Rége óta még azon is vitatkoztak, hogy mért nincs a relativum tárgyesete mellett még akkor se tárgyas ragozású ige, ha előtte *a* van: *aki*, *amely*, *ami*.³ Tudvalevő azonban, hogy ez az *a* nem névmutató, hanem mutató névmás, mely a relativummal nagyon könnyen olvadt össze a szomszédság révén, mert ezek mindig egymás mellett fordultak elő, bár két külön mondatban: *az*, *ki*; *az*, *mely*; *az*, *mi*.

Hogy mért nem áll a relativum tárgyesete mellett tárgyas ragozású ige, annak okát némelyek abban keresik, hogy a relatív-

¹ Nyelvtud. és nyelvtan. 72—73.

² L. Simonyi ellenvetéseit Nyr. 18:558.

³ NyK. 5:33.

vum az indefinitumból származik; tehát ez a magyarázat is vég-eredményében az, hogy a relatívum tárgyesete mellett alanyi ragozás a relatívum eredeti jelentése miatt van. Természetes, hogy ez sincs összefüggésben a relatívum előtti *a* ottlétével, vagy hiányával.

A magyarban a relatívumnak mutató helyett való használata nem oly tágkörű, mint a latinban Előfordul ugyan Arany Jánosnál ilyen példa is, de meg kell vallanunk, hogy ez egy kicsit se magyaros. Ritka használatát bizonyítja az is, hogy ilyen esetben nem tudjuk, hogy melyik a jobb, vagy melyik a rosszabb, a tárgyas vagy a tárgyatlan alak.¹ Logikailag véve ilyenkor a tárgy mindig határozott, de relatívum mellett a tárgyas ragozású ige szokatlan. Arany — úgy látszik — inkább a nyelv szellemének hódolt, mint a logikának. Pl. Mely hazudságot én most *megbocsátanék* II:600. S kit Örzi se tudta mivel *vigasztaljon* II:252.

5. A külső és belső tárgy használata.

Az átható igében kifejezett cselekvés tárgya lehet külső vagy belső.² Belső tárgyuk azoknak az igéknek van, amelyeknek cselekvése kiválóan csak egy tárgyra hat, úgyhogy a cselekvés említésekor önként előáll lelkünkben azon tárgy képzete is, amelyre a cselekvés ki szokott hatni. A cselekvés tehát közvetlenül utal tárgyára, mintegy magában foglalja a cselekvés tárgyat. Ilyen esetekben a belső tárgyat mindig elhagyhatjuk; pl. *Mit csinál Péter?* felelet: *szánt*. Itt tehát az ige és a tárgy között közvetlen benső kapocs van.

Külső tárgyuk az olyan igéknek van, amelyeknek cselekvése nem kiválóan egy tárgyra szokott hatni, hanem egyenlő mértékben több tárgyra is; ezek az igék tehát nem foglalják magukban szükségképen a tárgyat. Pl. ebben a mondatban: Péter üti a *vasat*, a tárgy külső, mert nemcsak vasat lehet ütni, hanem sok mást is. Ha viszont azt kérdezzük, hogy mit csinál Péter? nem felelhetjük csupán azt, hogy üt, hanem az idevonatkozó tárgyat szükségképen ki kell emelnünk. Ily esetben csakis akkor maradhat el a vonatkozás tárgya, ha a tárgy első vagy második személyű személyes névmás.

¹ L. Nyr. 26 : 134, 27 : 475

² Nyr. 2 : 259—62.

Ezek alapján a külső és belső tárgy használatára vonatkozó szabályok négy pontban foglalhatók össze:

I. A belső tárgy, hacsak nem akarjuk különösen hangsúlyozni, elmarad az ige mellől, úgy hogy az ige látszólag tárgy nélkül áll, mintha intransitív jelentésű volna, de csak látszólag, mert a tárgy ott lappang az igében s érezhető a közvetlenül való ráutalásból. Pl.

Fénylő hadszekerén maga Isten *hajta* III:103. Oda ment itatni, hogy *kizaboláza* II:127. Leszállott a lóról, gondolva *megéjét* II:127.

II. A külső tárgyat mindig ki kell tenni az ige mellé, különben nem volna teljes a mondat állítmánya, mert ilyenkor az ige csak általánosságban jelöli meg a cselekvést, melyet nem tudunk egy bizonyos tárgyra vonatkoztatni. (Pl. nem teljes az ilyen mondat: *Hall* Armida belül IV:16. Bús Toldi naponként *elnéze* mogorván II:283.)

Mert az ilyen szó bont tömör *egyezséget* III:30. *Kegyelmet* urától szava miatt kére III:33.

III. Ha a külső tárgyat első vagy második személyű személyes névmás fejezi ki, akkor az el is maradhat, de csak abban az esetben, ha az előzményekből világosan kilátszik a személyes vonatkozás. A beszédben kihagyott személybeli fogalom képze az azonban világosan megvan bennünk. Pl.

Eladott a bátyád, de többször nem ad el [téged] II:100. De Miklós előre így bátorította [öt] II:52.

IV. Az előbbi szabályból szükségképen következik az, hogy ha a külső tárgyat vonzó ige tárgy nélkül áll, akkor szükségképen első vagy második személyű névmás tárgyesetét kell odagondolnunk. Sokszor ily esetben a határozó pótolja a hiányzó tárgyesetet. Pl. Mert az együgyű szív *nyelvén* nagyon érte II:105.

Nagyon gyakori eset nyelvünkben az, hogy a belső tárgy nincs kiteve, csupán annak a jelzője. Pl. az ilyen kifejezésekben: *nagyot* üt, *nagyot* kiált stb. elliptikus módon lappang a figura etymologica segítségével odagondolható tárgy: nagy *kiáltást* kiáltott, nagy *ütést* ütött. A pszichológiai mozzanat itt minden valószínűség szerint a nyomósításban keresendő, mert pl. *egyet* hengeredik sokkal nyomósabb kifejezés, mint csak hengeredik. Pl.

Egyet hengeredik s talpra ugrik újra II:43. Rémitő szavával *erőset* kurjantott II:78. Te a dolgok rendén *egyet* csavarintasz III:21. *Nagyot* üt a földre hangos nyekkenéssel II:43. Néha az ostorral *nagyokat* suhintván II:336. *Nagyokat* püffentek a házfalak megett II:77.

6. Kihagyásos szerkezetek.

Az átható igék mellett rendszeren tárgyat is szoktunk találni, de nem mindig. A fontosabb kihagyások a következők:

1. Legtöbbször a személyes névmás tárgyesete marad el, ha nincs rajta különös hangsúly pl. az ellentétnél fogva, de ezt igen könnyen odaérthetjük.

Eladott a bátyád, de többször nem ad el II:100. Udvaromba miért soha nem vezetted, | Be sem is mutattad, meg sem ismerttetted II:68. De Miklós előre így bátorította II:52. Elérte, elhagyta, otthagya magában II:60.

2. Sokszor elmarad még a mutató névmási tárgy is, melyet szintén csak akkor szoktunk kitenni, ha hangsúly van rajta. Pl.

Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is II:19. Nem is hallottam még, hogy testvéred volna II:68. Helyre legottan gyűl mihelyest akarja III:43. Gondolod, hogy az tán nem becsület útja III:221.

3. Sokszor a tárgyas ige a megelőző mondat vagy mondatok tartalmára vonatkozik, de a hiányzó tárgyat könnyen odaérthetjük. Pl.

Túrte Miklós, túrte, ameddig túrhette, Azzal álla bosszút, hogy csak föl sem vette II:25. Nézi Miklós, nézi, s dehogy veszi észbe, Hogy a szeme is fáj az erős nézésbe II:10.

Sokszor egymásután több mondatból hiányzik a tárgy s minden mondat igéjéhez más-más tárgyat kell odagondolnunk. Pl.

Még így sem sokáig tartott szunnyadása,
Elrebbenté Miklós csendes kopogása;
Felriadt az asszony, mihelyt meghallotta,
De Miklós előre így bátorította II:52.

Azonban nem mindig ilyen könnyű a tárgyat odagondolni az ige mellé. Vannak esetek, midőn így az átható ige mellől hiányzó tárgyat egyáltalán nem tudjuk odagondolni. Ez közmondásainkban gyakori: ki mint vet, úgy arat; talál, aki keres stb.

Érdekes és minden esetre figyelemre méltó sajátága nyelvünknek, hogy sokszor az igének tárgyas alakja van, és még se

tudjuk odagondolni a hiányzó tárgyat. Ilyen szerkezetekkel nem csak a népnyelv él bővíben, hanem az írók is. Ezek legnagyobb részt régiebb kifejezések, melyek közül néhányat magyarázni is akartak. Ilyen pl. ez a kifejezés: *beéri valamivel*. A magyarázat szerint innen a *szükségét* szó maradt el. *Beér valamit* eredetileg helyi viszonyokra használt kifejezés volt. »Nagy kereskedést indít, aki ájtatosan megelégszik azzal, amivel *beéri szükségét*.« Pázm. Préd. 375. Ez alapon igen nagy valószínűséggel lehetne azt állítani, hogy a többi efféle kihagyásos szerkezetben is eredetileg volt *-t* ragos tárgy, de azt elvesztették. Ilyenek:

Rakta is szaporán, alig győzte nyelni II:91. A síp jobban-jobban hasítja, | A táncos nép szorítja IV:313. Hol egyik, hol másik nyilallás kezd rá III:80. Maga Toldi is már ühmgetésre kezd II:602. Folt sem állja, foldani kár I:163. Nadrága még bírná, csakhogy az átkozott, szörnyűség! a térdin, hogy megfogytakozott II:596. Font kijárja bőven I:202. Akkor fogja Toldi, jót kanyarít vele II:44. Aztán fogta, minden földét elfoglalta II:70. Neki vété Miklós és ugyancsak szelné II:88. Nem biz az, kerekszám lett, kijárta százig II:89. Kelevéz nem járja III:94. Nem hozzá való már, hogy megszaporozza IV:278. De a cigány győzte szóval I:278. Most kapja, hirtelen egy iramodással a pitvarban terem I:178. Most ha volt egy napja, azzal is beérte III:333.

Aranynál többször előfordul ez a kifejezés: *arra határozták...* tehát tárgyas ragozású ige közelebbi tárgy nélkül. Ezt talán úgy lehetne magyaráznunk, hogy itt két szerkezet keverődött össze: azt határozták, arra határozták el magukat. Pl.

Arra határozták, hogy csak ott meghálnak II:88. Arra határozták, Aniko ott háljon II:316. Menjenek el mind szét, arra határozták II:393.

Ezen esetekkel szemben nem ritka az sem, midőn a tárgy van kitéve, s az ige hiányzik. Ez leginkább olyan mondatokban fordul elő, melyek parancsolást, tiltást, óhajtást, fölkiáltást stb.-t fejeznek ki. Pl.

Isten engem VIII:73. Láncot neki! hogy ne haraphasson I:230. A keservét! hisz ez méreg I:254. Mindenekelőtt azt tanácslom: verset sokat! IV:366. Mit nekem a szín, illatár? I:334. Bort ide a billikomba! I:355. Kiki egyet az ölébe III:70. Hé! kocsmáros, hol vagy? a teremburádat II:90. Kannát nekem csaplár, pintet az öregnek! II:92. Lánc hordtát uram, hát ne nevéssen ki II:131. Jóestét, neki mond, munkára szerencsét III:146. De fátyolt a bura! Héj kocsmáros! eb az ingét I:99.

Delbrück¹ a kihagyásokról szólva csupán az indogermán nyelvekre volt tekintettel s ezért azt mondja, hogy a tárgy sohasem hiányozhatik. De, mint láttuk, a magyarban sokszor hiányzik. Ennek a magyarázata is az, ami más kihagyásoké; t. i. a mondatból csak az maradhat ki, ami vagy már előfordult, vagy nem-sokára elő fog fordulni stb. Ilyen esetben még nem helyes azt mondani, hogy a mondat hiányos, még akkor se, ha jobban kiérezzük a hiányt: pl. Panaszolni kezde a csendes magánynak III:209. Helyesebben csupán a nyelv takarékoságának kell tulajdonítunk az ilyen kihagyást, mint pl. a latinban a gen. ellipticust.

7. Az átható és átnemható igék tárgya.

Átható ige az, mely az alany cselekvésének más tárgyra való kihatását fejezi ki s mely mellett a vonatkozás tárgya tárgy-esetben áll. De ebből még nem következik az, hogy amely ige mellett nincs tárgy, az nem is átható ige, mert a tárgy sokszor hiányozhatik. Ezen kihagyás segítségével magyarázzuk meg azt a jelenséget nyelvünkben, hogy némely ige áthatóságát elveszti, sokszor olyan mértékben, hogy a későbbi nyelvérzék már teljesen átnemhatónak érezi. Ismeretes dolog pl. az, hogy régi nyelvünkben az *örül* ige átható jelentésű volt; vö. királ ezt igen erilé. (Pann. megv.) Örülöm, hogy hozzám jöttél. ÉrdyC. 186. Ez azonban ritka eset. Sokkal gyakrabban megesik, hogy az intransitív igéből transitív ige lesz. Itt azonban nem oly gyökeres az átalakulás mint az előbbi esetben, s azért más kapcsolatokban intransitív marad. Egyszersmind *betámaszt* (= bejön) félszemű Toportyán IV:164. De nem *enged* földi kényszer hatalomnak IX:224. Csak ahová kéne, fokába nem *talál* II:602. Ezekben a mondatokban nem is érezzük a tárgy hiányát, hanem magukat az igéket érezzük intransitív jelentésűeknek. Lehr az ilyenféle igéket nevezi, hogy már nem tárgyas és még nem tárgyatlan igék.²

Átnemható az olyan ige, mely a cselekvőben megmaradó, másra nem ható cselekvés jelent.³ Ilyenek szorosan véve csak azok az igék, melyek 1. egyforma állapotot, 2. állapotbeli változást jelentenek. Pl. állapotot jelent: *áll, ül, halad, vigad*; állapot-

¹ Vergl. Syntax. III:112—138.

² Vö. MNy. I:261—64., ahol több ily igét említ Lehr; és Kováts Márton értekezését: Tárgyas igék tárgy nélkül, Nyr. 34:401.

³ NyK. 24:188.

beli változást jelentenek: *romlik, bomlik, szépül*. Mindezekben csak egy névszói elem van kifejezve: a cselekvő. Az állapotot jelentőkhöz néha még más névszói elem is járul, a tér képzete, pl. a várost járja, az utat futja stb; ez azonban az állapotbeli változást jelentőknél nem történik meg.

Már e két példából is látható, hogy nem mondhatjuk teljesen átnemhatóknak az olyan igéket, melyek ha nem is állhatnak direkt tárggyal (accusativusszal), de az indirekt objektumok (állandó határozók), melyek ezen igéket kísérik, világosan mutatják, hogy az általuk kifejezett cselekvés más tárgyra is kihat. Így Arany többször használja az átnemható igét áthatóan, vagyis tárggyal. Pl.

Mert vitéz szolgáját igen *keserüli* II:26. Mintha most *riadna serkentőt* az a kürt I:41. Kívül nedves ugyan, a harmat *megeste* II:90. Mialatt én *sírtam* édes uram *vesztét* II:115. Azt az érzelmet se bírom kifejezni, Mely égő *lelkemet* véges-végig *rezgi* III:229. Idegen galyon ülve *kesergi* az ő siralommal teli fülemile *énekét* VIII:57.

Az ilyen igék tehát mintegy átmenetet képeznek az áthatók és átnemhatók között. Úgy az átható, mint az átnemható igéknek két fajtáját lehet megkülönböztetni, vannak tökéletes és tökéletlen áthatók, és átnemhatók.

A műveltető képző a cselekvésben résztvevők számát eggyel szaporítja — akár aktív, akár passzív értelemben. Ilyenek a tökéletes műveltető igék, melyeket tökéletes átható igékből képezünk. Az a személy vagy dolog, amely a műveltető igében kifejezett cselekvést végrehajtja, tulajdonképpen pszichológiai tárgy, mely annak a cselekvőnek a hatása alatt áll, aki a cselekvést végezteti. A műveltető igében tulajdonképpen két tárgy van: az elsőrendű rendesen ki van téve, a másodrendű csak pszichológiai tárgy.

Nosza *láttassad* mivelünk Hellas és Attika nagy fejedelmét VII:90. A belépő vezért *láttatá* meg nyilván III:248. Ily szavakat *szórat* a bosszúság vele II:596.

Ide sorolhatunk még néhány esetet, mikor a visszaható igének is van tárgya.¹ Más nyelvekben is igen gyakori eset az, hogy az átnemható ige elveszti ezen tulajdonságát, áthatóvá lesz és tárgyat vesz maga mellé. Sokszor találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a visszaható igében a visszahatás képzete elhalványul, tárgyat vesz maga mellé s az alapige szerkezetét követi. Pl.

¹ Nyr. 15:107—13.

Arca elszántságot öltözék magára III:276. *Menj szaporán, öltözd fel* nappali bőröd IV:11.

Az átnemható ige igekötővel van összekapcsolva s az egész kifejezés azt jelenti, hogy a mondat tárgya az illető cselekvés által bizonyos állapotba jut. Ezek az ú. n. pregnáns kifejezések, melyeket újabban analógiával magyaráznak.¹ Pl.

Elpanaszkodta Miklós, hogy mily cudarul bántak vele. Toldi-comm. 350. Rám acsarkodta a fogát. Uo. 308. Már most felugatják ezek a cselédet II:65. Elszéledt kutyáit visszakürtöltette II:60. Költetni sem kelle a tisztas agg dadát, Minthogy éppen akkor felköhögte magát IV:188. Ajka remeg s feleletet készül kiszületni IV:12. Elaludná ezt más, közlelkű bitorló IX:236. Mert valamint józan szavaid eleted | Olyan vala tegnap az a másik tetted III:20. Onnan Etelvárból király hazajöttét | Egyszere az ország szélire megölték IX:229. Nemes ember volt az, mindenét elperlé III:343. Kiéli a zsarnokot ön falujából IV:32.

Sokszor az igekötő nem helyi, hanem átvitt értelemben van használva. Van sok intranzitív ige, mely leggyakrabban igekötővel összekötve tranzitív jelentésűvé lesz, de tárgyl csak a reflexivumot veszi maga mellé, vagyis visszaható szerkezetűvé válik. Az ily igék rendesen a cselekvés rögtöni beálltát s megszűntét fejezik ki (verbum subitaneum, momentaneum), továbbá ezekben a cselekvés hangos nyilvánításának képzete is megvan. Természetes, hogy ilyen szerkezetre nem alkalmasak az olyan igék, melyek tartós cselekvést fejeznek ki. Pl.

Elordítja magát keserves haraggal II:43. Elűhmgette magát, a csaplár e szóra II:90. Elkáromkodá magát, hogy a botrányt jóvá tegye III:403. Elsikoltja magát s közéjük fut anyja II:20.

Vannak ezeken kívül más visszaható igéink is, melyekben az áthatóság képzete teljesen elnyomta az átnemhatóságot s nyelv-érzékünkre nézve ezek már nem visszahatók. Iyenek: *tanul*, *búsul*, *kerül* stb. melyek részben már a régi nyelvben is vettek maguk mellé tárgyat, részint pedig csak újabban analógia útján.

8. A tárgy a határozó szerepkörében.

Említettük már azon fölfogásunkat, hogy a tárgy nem más, mint *-t* ragos határozó. A tárgyesetnek ezen jellemére a mi nyelvünk is elég világosan rámutat; vannak ugyanis nyelvünkben

¹ Nyr. 34:126—128.

olyan esetek, mikor a tárgyat határozóval lehet fölcserélni, vagy megfordítva a határozót tárggyal.

Sokszor a cselekvésnek a tárgyat úgy fejezzük ki, mint eszközt, sőt néha valóban eszköze is a cselekvésnek,¹ pl. ha azt mondjuk: *kövel* hajigálok, helyett *követ* hajigálok. Néha csak eszköznek van tekintve, mivel a cselekvés teljes végrehajtásához szükség van rá. Ugyanez a szerkezet előfordul az indogermán nyelvekben is, továbbá a szlávban² s ezt ősrégi indogermán szerkezetnek tartják. Ide lehet számítani az ilyen szerkezeteket is: fölhagyni *valamivel* helyett: elhagyni, abbanhagyni, félbenhagyni *valamit*. Ide tartozik az az eset is, midőn a cselekvésnek az alanyra szorítkozását jelölő reflexív képzővel fejezi ki a nyelv, hogy a tranzitív igét intranszitivá teszi; pl. csúfol valakit ~ csúfolkodik valakivel; komáz valakit ~ komázik valakivel stb.

Nyelvünknek erről a sajátságáról már Gyarmathy is megemlékezik,³ sőt már Szenci Molnár Albert is.⁴ Gyarmathy szinte csodálkozik ezen: Gyakran megesik — mondja — hogy az eredeti időszók egy esetet bírnak, a származók pedig mást. De nevezetesebb még az, hogy egyazon időszó, meghatározott jelentésében egy esetet bír, a meghatározatlan jelentésüben pedig mást: félek az Istentől, félem az Istent. Gyarmathy itt talán tévedt egy kicsit, mert itt tulajdonképen csak szerkezeti eltolódás van: a tárgy intenzívebb jelentésű, mint a határozó, talán ezt mondhatnánk: bizonyos partitívusi jelentés érezhető a határozós alakban. Vö. Neved árnyékát ő azelőtt is félte III: 31. Fegyverét sem felém III: 223. Molnár A. néhány ige mellett észreveszi ezeket az eltolódásokat s minden igéét külön osztályba sorozza (vö. V. VI. VII. fej.).

Leggyakoribb az az eset, midőn az *-n* ragos határozó szerepkörébe lép a tárgy.⁵ Pl. rándít *valamit* és rándít *valamin*. A két alak — ámbár sokszor fölcserélhető egymással, mégse egészen egyértékű. Az *-n* rag, igaz azt fejezi ki, hogy a cselekvő alany uralkodik a tárgyon s ezzel erejét érezteti, de ennek a kifejezőmódnak sokkal csekélyebb az energiája, mint a tárgyesetes szerkezeté, mert csak akkor használatos, ha a cselekvés részekre van osztva, vagy csak egynéhány mozzanatában hajtódik végre, nem

¹ Simonyi: M. Határozók I: 378—379.

² A latinban abl. instrumenti: agno sacrificare tk. báránnyal áldozni.

³ Nyelvm. II: 83. — ⁴ Corp. Gram. 271.

Simonyi: M. Határozók I: 141.

pedig egészen. Innen van az, hogy ez a szerkezet igen gyakran jár együtt olyan mellékaccusativusokkal, minők *egy*et rándít, lódít, mosolyog rajta stb. A határozós szerkezet kisebb energiáját bizonyítja az, hogy a cselekvésnek teljes perfectivitását, teljes végrehajtását jelentő *meg* igekötő sohase kíséri az igét; pl. nem mondhatjuk: *megrándít* valamin. Ilyen szerkezetek előfordulnak más nyelvekben is: a németben, finnben stb. Érdekes még az a székelyes szerkezet, midőn a tárgy nem *-n*, hanem *-hoz* ragos határozóval cserélődik föl: hoztam annyi kendert, hogy fonhatsz hozzá = rajta.

Ilyen eltolódások elég gyakran fordulnak elő nyelvünkben is. Legtöbbször a módhatározós szerkezet váltja föl a tárgyesetet; pl. azt tartom: úgy tartom; azt hiszem: úgy hiszem; azt gondolom: úgy gondolom. Ilyenek még: azt vélem: Mire véljem, drága férjem? I: 342. De mégse tudá a dolgot mire vélni III: 334. Vigyáz valamire: A lovat vigyázta, mert itatni kellett II: 560. Könnyít valamit: Nem könnyíte semmit a leány küzdelmén II: 583. Vár valamit: Etele ily bátor feleletre nem várt IX: 224. Ért valamit: Hogy nem ért a szórul...? II: 601. Mert az együgyű színnyelvén nagyon érte. II. 112. Ide tartozik ez a népies szólás: mire végzik, ehelyett: mit végeznek. Hadd lássuk urával ketten mire végzik II: 155.

Aranynál elég gyakori az olyan példa, mikor a tárgy az *-n* ragos határozó szerepkörébe lép:

Megrázta *vállon*, megfogá kezét III: 398. Megcsapá vele a szegény ifjat *vállon* II: 586. Hanem Vesselényi megragadta *karján* III: 279. A vezér átlátott *cselén* s kinevette III: 251. Maga is ott állván s mosolyogván *rajta* III: 46. Kaptak a *beszéden* a szilaj legények II: 24. *Fülön* fogta Jókát mingyárt hevenyébe IV: 296.

Ezekén kívül vannak még olyan esetek is, midőn a tárgyeset más esettel cserélődik föl: *Pauca quaedam verba activa accusativum regunt, quorum derivata dativum requirunt* — mondja Szenci M. A.:¹ Pl. segít valakit, valakinek, valakin; szolgál valakit, valakinek.

9. A határozó-jelentésű tárgy.

Minden nyelvben bőségesen találunk példát arra, hogy a tárgy úgy szerepel, mint az igének egy vagy másféle határozója. Midőn határozót helyettesít, abban tulajdonképen a tárgyeset eredeti

¹ Corp. Gram. 271.

jelentésének megváltozását kell látnunk: t. i. a tárgy már nem jelöli azt a személyt vagy dolgot, mely a cselekvés hatását szenved. Határozói jelentésű tárgy rendszerint csak átnemható igék mellett szokott állani s ez a jelenség adja meg a helyes magyarázat kulcsát. Az accusativusnak ezen jelentésváltozását igen érdekesen lehet szemléltetővé tenni pl. a latin *maneo* igén, melynek éppen úgy mint a magyar *várok* igének, kétféle használata van: átható (várok vkit) és átnemható (várok vkire). Ezen ige mellett az átható használatban valóságos accusativust találunk. Mikor már azt mondták, hogy: egy napot várok, tulajdonképen itt is valóságos accusativus van: épen olyan, mintha azt mondom: egy embert várok, de az előbbiben már benne lappang az időmeghatározás fogalma. Vö. Liv. V:52. Flamini Diali *noctem unam manere* extra urbem nefas est. Tehát a latinban is így keletkezhett az időhatározó jelentésű accusativus.¹

Ebből a körülményből következtetve azt mondhatjuk, hogy a határozó értelmű accusativus nem más, mint az átható ige vonzata alól kivont, fölszabadult accusativus, melynek csak formája olyan, mint az accusativusé, de mondat tárgyát nem jelöl. Ezekben a kifejezésekben az átnemható igtét átható ige gyanánt használták s eredetileg érezték is benne az accusativusnak legeredetibb jelentését: t. i. az a személy vagy tárgy, mely az ige cselekvését szenved. A határozó jelentésű accusativus tehát a valóságos, eredeti jelentésű, más szóval tárgyi accusativusból fejlődött ki, de vannak esetek, midőn ki tudjuk mutatni, hogy e fejlődésben része volt a belső tárgynak is.

Érdekesen lehet szemléltetni e fejlődést még a következő mondatban is: Egy szót se tudnék mondani többet IV:9. Itt a *többet* szót fölfoghatjuk úgy is, mint a *szót*-nak kiegészítőjét = több szót. De fölfoghatjuk úgy is, hogy itt a *többé* határozó helyett áll: Egy szót se tudnék mondani többé. Nem így van már ebben a példában: Mégis elhallgatna, többet nem horkolna II:51.

Azon esetekben, midőn a tárgyesetnek helyhatározó értéke van, még elég élénken érezzük az accusativusnak eredeti jelentését. Pl. Ezt a mondatot: Ezt a kerek erdőt járom én, a mindennapi nyelvben így mondanánk: ebben a kerek erdőben járok én. Itt azonban még érezzük az accusativusnak eredeti jelentését:

¹ NyK. 26:67 s. kll.

az *erdő* az, mely a *jár* igében kifejezett cselekvést szenved. Ilyen helyhatározó értékű accusativust találunk a következő példákban:

Budapest városát sok ezren lakják II: 81. Buda egyik legszebb palotáját lakja III: 27. Akkor nem futok én országot világot IX: 382. Én ez avart jártam III: 7.

Igen gyakran előfordul a tárgy a mértékhatározó jelentésében. Példák:

Kezd *egy kicsit* fesleni bimbója I: 26. Nem ri oly erősen, *egy kicsit* juházott II: 62. Te rád pedig *kicsinyt* tartozik a dolog II: 91. Mikor mind a ketten *eleget* örültek II: 89. Bátyám birtokára *egy csöppet* se vágyom II: 111. Özvegy édesanyja pedig *mennyit* kérte II: 143. És vajon a célhoz *mennyit* közeledtünk III: 198. *Jót* haladt eközben a nagy ég vándora III: 215. És *annyit* se bántá, mint egy morzsaszikra IV: 252. Töletek *semmit* se félek VII: 33. Hagyj még alunni *egy szikrát* VII: 103. Nem kétkedik *semmit* III: 262.

Néha távolsághatározó gyanánt szerepel a tárgy. Pl.

Hosszút gyalogolván elértek egy erdő lábához IV: 24. Ha ötven mérföldet kell is menni érte II: 87.

Időhatározó: Ne habozzunk *sokat* III: 208. Majd meglátjuk, de most *egy kicsit* elhagyom II: 138. Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja És *hosszúkat* alszik rá midőn megfutja II: 557.

Számhatározó: *Sokat* emlegetnek, szeretve szeretnek III: 31. Így Etelét mondom, *sokat* emlegették III: 45. *Sokat* táboroztam, meg is nyűttem, látszik I: 107. *Sokat* fekszik, mégis *keveset* alhatik III: 280. Ő maga *legöbbit* ázik, alél, fárad III: 42.

Tekintethatározó:

Hová készülsz? Katonának?

Egy fiú vagy, nem kívánnak.

A *kívánást*: az mind semmi,

De most ennek így kell lenni. IV: 345—46.

Az accusativusnak ezen használata sok tévedésre és hibás elméletre adott okot. Még Brassai is egy kalap alá vont minden -t ragos szót s ő az *örömet, veygest, egyenest* stb. alakokat is accusativusoknak tartotta. Azonban itt locativusi rag van (tk. -tt), melynek semmi közössége nincs a tárgyeset -t ragjával. Ezért nem láthatunk accusativusi alakot pl. ebben a mondatban se: Ellenben ha e *részt* (= részben loc.) nyer tagadó választ III: 219.

Tudjuk azt, hogy ez a locativusi -tt rag csakis néhány helységnévnél van meg. Hogy köznevek mellett nem fejlődött ki, annak az az oka, hogy ekkor összeesett volna a locativus az

accusativusszal.¹ De viszont nem valószínű az a vélemény, mely még az ilyen kifejezésekben is, minő megülni a *lovat*, locativusi alakot lát.

Ebben a körben még csak az okkérő *mit* eredetéről kell szólnunk. Ismeretes dolog, hogy a *mi* kérő névmás tárgyesetével igen sokszor valaminek az okát szoktuk kérdezni. Ez nemcsak a magyarban van meg, hanem a latinban, görögben, németben stb. Míg az előbbi esetekben leginkább a külső tárgyból magyarázódott a határozó értékű accusativus, ezt a belső tárgyból lehet megmagyarázni. Steinthal magyarázata szerint² az okkérő *mit* eredetét a belső tárgynak azon fájában kell keresnünk, melyet figura etymologicának nevezünk. Pl. ez a kifejezés: was weinst du: mit sírsz, egyenlő ezzel a kifejezéssel: was für ein Weinen weinst du: micsoda siralmat sírsz. Itt a tulajdonképeni tárgynak az elhagyása épen olyan, mint pl. ebben: hoc doleo: hunc dolorem doleo = ezt a fájdalmat fájlam. Egyúttal ez magyarázza meg azt is, hogy a latinban és a görögben a relatív névmás semleges accusativusa (quod, *ὅτι*) hogyan lehetett az okhatározó mondatok kötőszavává. Ez a szerkezet nem új, megvan már a régi irodalomban is: Mit frisselkedel, mit pompáskodol oly igen? MA. Scult. 889. Példák Aranyból:

Mit bánjuk, hogy lejár az év? I: 119. No, *mit* meredsz, s bosszankodol? VIII: 72. *Mit* zugolódtok az időre I: 302. *Mit* keseregsz atyámfia III: 351. *Mit* jársz utánam? VI: 59. *Mit* bámulsz III: 233. No *mit* báméskodol? VII: 112. *Mit* suttogsz az ajtó körül? VII: 136. *Mit* evickélsz? *mit* zavarod a vizet? VII: 58. *Mit* ültök bambán, nyomorultak? VII: 179. Néha önállóan: *Mit!* nem vagyok én az ég üstököse? I: 238.

A tárgyeset ezen használatának első vizsgálója Gyarmathy, aki ezeket mondja:³ »Majd minden ki nem ható időszak megszenvedik maguk mellett a következő vádlókat: sokat, keveset, eleget, annyit, mennyit, mit stb. holott pedig némely ki nem hatók, más vádlókat épen nem is bocsátanak maguk mellé; azonban mind meghatározosodik az ő jelentésük: adverbiascit eorum accusativorum significatio.«

¹ Simonyi: M. Határozók I: 347.

² Gesamte kleinere Schriften I: 382.

³ Nyelv. II: 67.

10. A főnévi igenév mint tárgy.¹

A határozott alakú igének nemcsak *-t* ragos tárgya lehet, hanem tárgya lehet a főnévi igenév is. Az uralkodó vagy másként határozott alaku igének az infinitivushoz való viszonyát a következőkben foglalhatjuk össze.

1. Ha az uralkodó igének tárgya átnemható infinitivus, akkor alanyi ragozást használunk. Pl.

Mégis szíve szerint nem *birt haragunni* II:78. Nem *akar* ő, mondja, veled *élni* hadban III:76. De a szó nem *akart* a nyelvére *jönni* II:112.

Csak nagy ritkán fordul elő az, hogy egyszerű főnévi igenév is — akár átható, akár nemátható — tárgyas alak fölvételére készítse a főigét.² Pl. *Óhajtja*: Etele szárnyán *hadakozni* III:124. Ne *adja tanulnod* a te magad kárán III:22.

2. Ha az uralkodó igének a tárgya átható infinitivus, de nincs kitéve az infinitivus tárgya, szintén tárgyatlan ragozású a főige. Pl. Egy darabig nézték, nem *akartak szólni* II:299.

3. Ha a főige infinitivusa mellett ki van téve a tárgy, de ez határozatlan, akkor a főige tárgyatlan alakú. Pl.

Bár ajánlá, hogy *tud írni* jó levelet III:347. Ki *merne* hitet *mondani* rá? II. 13:1. *Kezde* lassan-lassan *kötni* vele békét III:275. Nem is *bátorkodott* egyszer *inni* sokat II:91. De zsákmányt Kanyaró nem *mer* vala *vetni* III:174. Kire más példát ne *tudjak elővenni* III:29. Ritka eset az, midőn a főnévi igenév melletti nyelvtanilag meg nem határozott tárgy mellett a főige tárgyas ragozású: *Megtöltá* gabonát égetni IV:32.

4. Ha a főige átható s az infinitivus mellett határozott tárgy van, akkor a főigének tárgyas alakja van. Pl.

Nyerességnek *kezdte* számítani a halált III:275. *Hallák* imádkozni a felséges királyt III:337. De elégnek *tartom* ennyit írni

¹ Minthogy az idetartozó részek az infinitivus használata szempontjából már föl vannak dolgozva épen Aranyánál (NyF. 23.), itt csak a tárgyas ragozás szempontjából vizsgáljuk a kérdést.

² Ezt a mondatot: *Óhajtja* Etele szárnyán *hadakozni*, talán úgy is lehetne magyarázni, hogy itt a főigét külön kell választani az infinitivustól. Az infinitivust viszont úgy kell értelmezni, hogy itt mintegy parancsot fejez ki. Külsőleg így lehetne szemléltetni: *Óhajtja*: Etele szárnyán *hadakozni*! Majdnem ilyen példa ez is: Nem *tűrheti* dolgot! valamit! akármit! II:284.

mostan IV:229. *Hagyja* boros népét játszani törpével III:140. S egy csapással *hitte* annak vetni végét III:220. *Hagyjad* a vár gondját egy kissé felednem III:227. Lábát sem *restelli* híni segítségre III:43.

5. Ha ilyen esetben a főige átnemható, rendesen tárgyatlan szokott maradni: Pl. Rózsa új hitvesét mégis látni *vágya* IV:261. A hétfejű sárkányt sem nagyon *irtóztak* voln' most felrántani IV:178. Meghallani *vágyol* életem eddigi baltörténeteit IV:31. Nem *félek* hazámért vérem kiontani III:196. — Néha azonban tárgyas alakot ölt a főige. Pl. Kerülni *esküvém* ágyát s körét VI:25. Szeretni *esküvé* Jenőt IV:377. Ez azonban csak analógia útján jött létre, de ez az analógia — bár háromszáz éves — még se oly erős, hogy minden esetben hatni tudna. Gyarmathy is már vizsgálta ezeket a szerkezeteket¹ s érdekes, hogy ő a tárgyatlan alakot tartja kivételnek, a tárgyast pedig rendesnek.

11. A mondat alakjában kifejezett tárgy.

A mondat alakjában kifejezett tárgy és annak szerepét éppen úgy határozhatjuk meg, mint az egyszerű *-t* ragos tárgyat. Valamint ez az igeállítmány kiegészítésére szolgál, úgy a mondat alakjában kifejezett tárgy se más, mint a főmondat értelmének kiegészítője.

A tárgyi mondatok háromfélék: 1. hogy kötőszóval; 2. vonatkozó névmással kapcsoltak; 3. kötőszó nélkül állók. Mindegyik osztályon belül lehet a tárgyi mondat: 1. jelentő; 2. föltételes; 3. felszólító; 4. óhajtó.

Példák a hogy kötőszós tárgyi mondatokra:

Rendeli, hogy kiki lenne szerbe-számba IV:178. Azt látám, hogy a régiben nem lel üdvöt az ember IV:13. Nem is hallottam még, hogy testvéred volna II:68. Ő maga is sínli, hogy távol a gyermek III:28. Mondd meg neki, hogy a hős magyarnak vége II:569. Tudja a te lelked, hogy ki s mi voltam II:567. Tudta, hogy Toldinál áros a felelet II:561.

A főmondat igéje ilyenkor rendesen tárgyas alakú szokott lenni, mert ez rendszerint átható. De amint *-t* ragos tárgy is lehet áthatóan használt átnemható ige mellett, úgy mondatalakban kifejezett tárgy is függhet átnemható igétől s ilyenkor ez is tárgyas alakot vesz föl. Pl. *Esküsz*i Harizsnya, káromkodva

¹ Nyelv. II:72.

csúnyát, Hogy Zeller vitéznek állja vérbosszúját IV:205. Ritkább eset az, hogy a főmondat igéje tárgyatlan.¹ Pl. *Parancsola* hunok ifiabb királya, Kard az egész földet véresen bejárja III:39. Ez azonban csak olyankor szokott leginkább megtörténni, mikor a kötőszó el van hagyva.

Ha a tárgyi mellékmondat relatív névmással van kapcsolva, akkor a főmondat igéje sokszor tárgyas, de lehet tárgyatlan is. Ezeknélscs mindenkor kitéve a mellékmondatra mutató *azt* mutató-névmás, hanem sokszor csak oda kell érteni. A relatív névmással kötött tárgyi mellékmondatok kétfélék: 1. határozottak; 2. határozatlanok. Természetes, hogyha a tárgyi mellékmondat határozott, akkor a főmondat igéje tárgyas ragozású, ha határozatlan, akkor alanyi ragozású. Pl. Határozott: *Azt miveli*, mondom, mit a vad oroszlán IV:207. Próbálta ha *tudná*, amit akkor tudott II:595. *Tette*, amit kívánt hona jobb reménye III:222. *Viselje* bárki *azt*, amit szeret III:382.

Határozatlan: *Vett* is, amit kívánt; paizst szépet, nagyot II:98.

E kérdésnek első vizsgálója Gyarmathy volt, aki erre nézve a következő szabályt mondja el.² »*Si pronomini determinato: azt in sententia proxime postponatur pronomem indeterminatum: amit, tunc verbum amat huic posteriori assimilari, adeoque erit indeterminatum; ex gr. Én azt főzők, amit te. Felirom, amit el nem felejték.*«

Ebből látszik, hogy Gyarmathy nagyot tévedett s messze járt az igazságtól, midőn ezt a határozottságot vagy határozatlanságot a mondatbeli kapcsolatból magyarázza. Világos, hogy itt a különbség ugyanaz, mint az *azt*-nak kétféle jelentésében; vagyis a relatív névmással kötött tárgyi mellékmondat kifejezhet egyedet (tárgyas ragozású főigével) és fajt (tárgyatlan ragozású főigével).

A tárgyi mondatoknak harmadik fajtája az, melyben a kötőszó el van hagyva. A hogy kötőszó különben is leggyakrabban a tárgyi mondatokból marad ki.³ Ez legtöbbször a verba sentiendi után történik, és verba dicendi után is, különösen, ha idézünk.

¹ A régieknél gyakrabban előfordul, l. Simonyi: MKötőszók 2:38.

² Nyelv. II:67.

³ Simonyi: M. Kötőszók II:127.

Lehr A. a hogy kihagyására nézve a következőket mondja.¹ Elmaradhat a kötőszó 1. Kérdő tárgyi mondatokban: Pl. Bence meg csak nézte tünődven magában, Mit akar gazdája sírhalom hosszában II:561. Ti nem is gondolhatjátok, A csupasz száj mily nagy átok I:274. Puhatolja, merre gyengébb, hol erősebb az ellenség I:276—2. Nem kérdő tárgyi mondatokban is, ha rajtuk nyomaték van; különösen pedig a parancsolást, felszólítást kifejező tárgyi mellékmondatokban. Pl.

Parancsola tüstént: nyíljék kapu ottan III:178. Inte a cselédnek, parancsolta neki, Egy kapát, egy ásót hozzon egyszerre ki II:560.

3. Ha a mellékmondat a főmondat előtt áll: pl. Ki legyen az első, kocka határozta IV:365. Nincs hova előle menekülni, látja II:259. — 4. Kívánó tárgyi mondatokban: Azt látszék kívánni, bár ne volna jelen III:253.

Ezekről a szabályokról eltérő eseteket is találunk Aranynál, a költői nyelv meglehetősen kedveli az asyndetont.

Pl. Őrizd magad attól, gyenge szíved' lássa III:23. Nem mondom, öcséd is gonosz akarattal De bizony rád nő, ha gyengének tapasztal III:24. Ki ártani tudna, nem hiszi, ne ártson III:31.

A tárgyi mondatokról szólva röviden megemlíthetjük azt a szerkezetet is, mikor a tárgyi mellékmondat alanya a főmondatba kerül mint tárgy. Ez nem más, mint az attrakciónak egyik neve, még pedig Grimm és Steinthal szerint progresszív attrakció, ami szerintük jóval ritkább, mint a regresszív attrakció.²

Pl. Belépve megtudja sorsát hogy mire dül III:239 = megtudja, hogy sorsa... Most érzé Anikót, milyen elveszett kincs II:341. Pihenőt egyszersmind parancsola légyen II:153. Tudta Piroskát, hogy lakik Örzse mellett II:257.

¹ Toldi-comm. 435—38.

² Nyr. 34:286.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
<i>I. A tárgyeset alaktana</i>	8
1. Ragtalan tárgy az igenevek mellett	9
a) Ragtalan tárgy a főnévi igenév mellett	9
b) » » a határozó igenév mellett	11
c) » » a melléknévi igenév mellett	12
2. Ragtalan tárgy a határozott alakú igék mellett	14
a) A névmások ragtalan tárgyesete	15
b) Személyragos névszók	15
c) Kivételes ragtalan tárgy a határozott alakú igék mellett	17
3. Pleonasztikus alakok	19
<i>II. A tárgyeset mondattana</i>	20
1. A tárgy mivolta	20
2. A tárgy fajtái	23
3. A határozott tárgy	25
4. A határozatlan tárgy	33
5. A külső és belső tárgy használata	35
6. Kihagyásos szerkezetek	37
7. Az átható és átnemható igék tárgya	39
8. A tárgy a határozó szerepkörében	41
9. A határozó-jelentésű tárgy	43
10. A főnévi igenév mint tárgy	47
11. A mondat alakjában kifejezett tárgy	48

